ALİ İPEK

VAHDET-İ VÜCUT

TİMAŞ

Ali İPEK

VAHDET-İ VUCUD

TİMAŞ YAYINLARI
İSTANBUL
1992

TİMAŞ YAYINLARI: 155
ARAŞTIRMA - İNCELEME: 8

Kapak:
Kenan Özcan

Dizgi:
Kadriye Yılmaz

Montaj:
Hasan Şengün

Baskı Cilt:
Doğan Ofset
504 03 92

Baskı Tarihi:
Ekim - 1992

ISBN:
975-362-052-7

TİMAŞ YAYINLARI
P.K. 50 Sirkeci-İSTANBUL
Ticarethane Sk. Tevfik Kuşoğlu İşhanı 41/2
34410 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 513 84 15 - 513 32 42
Fax: 512 40 00

Ali İPEK 1950 yılında Erzurum'da doğdu. Küçük yaşta hıfzını tamamladı. 1965'ten itibaren Erzurum'da arapça tedrisata başladı. 1975 yılına kadar süren bu zaman içinde İmam-Hatip Lisesi mezunu olarak askerlik görevini ifâ etti. 1976 yılında girdiği Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü'nden 1980 senesinde mezun oldu. Yüksek öğrenim süresince de Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde memuriyet ve mezuniyet sonrası aynı Üniversitenin adı geçen Fakülte Kütüphanesi ile Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı'nda Kütüphanecilik görevlerinde bulundu. 1987 yılında 100. Yıl Üniversitesine intisap etti. Halen adı geçen Üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

TAKDİM

İnsan, idrak edilemeyen iç duyguları ve benzeri bulunamayan dış şekliyle mahlukatın en güzelidir. İnsanın bu mükemmel yaratılışı, Kurân'ı Kerim'de "Ahsen-i Takvim" olarak ifade edilir. Bu yönüyle insana, hilkat ve kudret mucizesi desek, yerinde bir ifade olur.

Böyle eşsiz yaratılışıyla akıllara durgunluk veren insanın, elbette buna göre de bir vazifesi olsa gerek. Zira bu kadar mükemmel ve murassa bir eserin gayesiz, maksatsız yapılması, muattal kalması düşünülemez.

Bu seçkinliğiyle ilahi isimlerin hemen hepsine mazhar olan insan, o nisbette de umumî ve küllî bir vazife ile mükellef tutulmuş. İnsanın bu vazifesi ise, başta marifetullah, sonra ibadet ve ubuyettir. Zaten insan, her türlü lezzet ve kemâlâta ancak marifetul-

lah ve ubudiyetle ulaşabilir.

Çünkü, insanda bu marifet olmazsa, şu varlığın bir mânası kalmaz. Hayat başa bela olur. Hakikatte nuranî şeyler zulmete, karanlığa dönüşür. Lezzetler aynı elem, bütün ahbaplar düşman kesilir. Bu durumdaki insan, en kıymetli varlığı olan aklını baştan atmak, bütün his ve duygularını yok etmek için her türlü yola baş vurur.

Bunun için ilim, irfan ve kemâle eren; daha dünyada iken cennet lezzetini tadan zatlar, kendilerini bütün bütün marifetullaha vermişler. Bu uğurda fenâdan geçip bir Bâki'yi ve bekâyı aramışlar. Böylece de hakiki bir hayat ve daimî bir nimete ermişler...

İrfan yolunda ilerleyen bu marifet erbabı, ilâhi lütufla tevhid mertebelerinin ve maneviyat makamlarının en yükseğine çıkmışlar. Ne var ki, bu yüksek makamdaki zatların söz ve hareketleri zamanla anlaşılmaz olmuş. Hele, imân ve irfanın revaçta olduğu o mümtaz asırlardan uzaklaştıkça, marifet erbabı zatların sözleri, ehil olmıyanlar tarafından yanlış tevil edilmeye ve başka fikirlerle karıştırılmaya yüz tutmuş...

Tasavvufta yüksek bir makam olan "Vahdet-i Vücud" ehlinin sözleri de bunlardandır. Gün geçtikçe erbabının elinden çıkan Vahdet-i Vücud, ehil olmayanlarca yanlış anlaşılır olmuş. Bir tevhid mertebesi iken, felsefî fikirlerle karıştırılır hâle gelmiş...

İşte denizden bir katre mesabesinde olan bu çalışmada, ilim erbabının Vahdet-i Vücud hakkındaki izahlarını aktarmaya çalıştık. Bunun yanında konunun daha iyi anlaşılması için bir kısım misallere baş vurduk.

Esasen Vahdet-i Vücud gibi derin bir mes'elenin böyle küçük çalışmalarla anlatılamayacağı açıktır. Ancak, burada işlenen meselelerin diğerleri için de birer örnek teşkil edeceği ve onların anlaşılmasına ışık tutacağı kanaatindeyim.

Bütün bunlarla beraber insan, ne kusur ve ne de hatadan hâli olabilir. Bu düşünceden hareketle şu mütevazi çalışmada ki hataların görüldüğü yerde düzeltileceği ve müsamaha ile karşılanacağı kanaatindeyim.

Tevfik Allah'tandır.

Van 1991

Ali İPEK

KÂİNATA BAKIŞ TARZI

Günlük hayatımızda ilk defa gördüğümüz şeyler karşısında bir duraklar ve hayrete düşeriz. Fikrimizi harekete geçirerek onları anlamaya çalışırız.

İlk gördüklerimiz karşısında olduğu gibi, san'at eserleri karşısında da aynı şeyleri duyarız. Belki kendi kendimize sorular sorarak onları cevaplandırmağa çalışırız.

İnsan san'atlı eserleri incelerken, herhalde içinde yaşadığı bu âlemi görmemezlikten gelemez. Zirâ o, seması, yeri, dağı, nehiri ile her an insanın karşısında durur. Hele ışığı saçan güneşi, vakit bildiren ayı, yön tayin eden yıldızları ile insanı düşündürmeğe sevkeder.

Böyle çeşitli san'at eserleriyle dolu şu kâinata ba-

kan insan, kendisinde bir kısım sualler hisseder: Bu âlem kimin eseridir? Nasıl ve hangi nizamla meydana gelmiştir? Hangi maksatla ve ne için yapılmıştır?

Kâinat hakkındaki bu sorulara her mütefekkir ancak kendi anlayışı ölçüsünde cevap verebilir. Çünkü, san'atlı bir eser karşısında herkesin ne görüş ne de düşüncesi aynı olabilir.

Ne sırdır iki kimse nazar eyler bu ekvâna

Biri ancak görür darı biri deyyar olur peyda

diyen Niyazı-i Mısrî, bunu ne güzel dile getirir.

İsterseniz, bir de misal verelim:

Bakın, *"Bu kâinatın asıl maddesi nedir?"* sorusuna kimi *"Su"*, kimi *"Hava"*, kimi de *"Atom"* .... diye cevap vermiş.(1)

Aynı şekilde: "Âlem nereden gelmiş, yani kim tarafından icad edilmiş ve nereye gidiyor? soruları da zihinleri oldukça meşgul etmiş. Zirâ ortada bir san'at ve bir eser mevcut. Her san'atın bir yapanı ve her eserin bir sahibinin olması gerektiğini hepimiz biliriz.

Burdan hareketle eski filozoflardan bir çoğu, bu âlemi yaratan birinin olması gerektiğini kabule mevbur olmuşlar.

Mesela Sokrat, kâinatı, bir manevi illetin ve bir

---

(1) Bkz. M. Hamdi Yazır, Metâlip ve Mezâhip,İstanbul, 1340,s.92. Rıza Tevfik, Mufassal Kamus-ı Felsefe, İstanbul, 1330. s. 342,502.

güzel irâdenin eseri olarak görür. Varolan her şeyin, bir irâde ve ihtiyar sahibinin dilemesiyle meydana geldiğini söyler.(1)

Albert'in şu sözü ise daha dikkat çekicidir: "Mahlukat bize *"Bir Allah var"* diye bağırıp duruyor. Zira güzel şeyler daha güzele, leziz şeyler daha saf ve temiz olana şehadet ederler."(2)

Kısacası bütün bu fikir ve düşünceler, bir vücud, bir mevcud ve bir hakikatı anlama etrafında dolaşıp durmuşlar. Bir kısım kimseler mevcudata başlı başına birer varlık gibi bakmışlar. Böylece her zerrede bir ilâh görmeğe çalışmışlar. Bu fikirleriyle de maddeciler, yahut maddiyun mezhebi ismini almışlar. Diğer bir kısmı ise bu mevcudatı, onları yaratan, nizam ve intizama koyan bir ilâhın varlığına delil göstermişlerdir. Esasen insan kâinata bu gözle bakmalıdır.

Ama insan bazan san'ata bakarken, yalnız onun san'atkârını görür. Çünkü böyle bakan insan, o eserdeki incelikleri gördükçe san'atkârını takdirle, bütün fikrini O'na hasreder.

Adeta o san'at gözden kaybolur da sırf san'atkârı kalır. Artık o eser yok olsa da ne kıymet ifade eder. Zira onun san'atkârında böyle nice eserler meydana getirme iktidarı var.

Bakınız, bazı marifet ehli kimselerin, yani marife-

---

(1) Bkz. M. Hamdi Yazır, Metâlib ve Mezâhib,s.190.
(2) A. g. e. s. 222

tullahda mertebe almışların da şu kâinata bir bakış tarzları var. Onlar bu âleme bakarken, fikren onun üstüne çıkarlar, varlık noktasında onu hiçe sayarlar. Yalnız Cenab-ı Hakkın varlığını görür ve sırf O'nu müşahade ederler.

Bu durumda onların nazarında bir tek var kılmış olur. O da, zatında bütün kemâl sıfatları bulunduran, noksan sıfatlardan da münezzeh olan Cenab-ı Hakkın varlığıdır.

Bir kısım marifet ehlinin bu anlayışları, Vahdet-i Vücud olarak ifade edilir. Aslında onu anlayıştan ziyade yaşanan bir hâl, duyulan manevî bir zevk demek daha doğru olur. Fakat bunların sözle anlatılması güç olduğundan, onu ancak fikir ve anlayış olarak ifade edebiliyoruz.

İsterseniz daha Vahdet-i Vücuda geçmeden, onun anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı ıstılah ve ifadelerin izahını görelim.

ZAT-I AKDES

İstanbul'da Sultan Ahmet Camiine bakan insan, onun maharetli bir mimarın eseri olduğunu anlar. Ama bunu anlamakla o mimarın zatının mahiyetini de idrak etmiş olamaz. Zira, bir şeyi idrak etmek, o şeyi en inceliklerine kadar bilmektir. Buna göre insan görmediği, görse de uzun zaman yanında kalmadığı birinin mahiyetini nasıl anlayabilir!.. Fakat bu anlıyamamanın, o mimarı inkâr etmek olmadığı da açıktır. Çünkü, eserin ortada oluşu, onu bir ölçen, biçen ve planlıyanın varlığını gösterir. Hangi eser sahipsiz olabilir!..

Aynen bunun gibi, şu kâinatta acib bir san'at, garip bir nizam müşahede ediyoruz. Her şeyin bir kudretle meydana geldiğini, her şeye istidadına göre bir şekil verildiğini görüyoruz. Bütün bunlarla da Cenab-ı Hakkın nihayetsiz bir ilim ve kudrete sahip ol-

duğunu anlıyoruz. Ama bununla Zat-ı Akdes'in hakikatını yani nasıl ve niteliğini asla idrak etmiş olamıyoruz.

Diyeceksiniz ki, neden böyle demek ihtiyacını duyuyorsunuz?

Zirâ, bakınız, insan bazan Cenab-ı Hakkın Zatını idrak edebileceği vehmine kapılıyor. Halbuki Cenab-ı Hakkın Zatını idrake ne akıl yetişebilir, ne de vehim erişebilir.

Çünkü, Cenab-ı Hakkın, yaratılanlar arasında ne misli ne de benzeri bulunabilir. " لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ " *"Hiç bir şey O'nun misli gibi değildir."*(1) ayeti de bize bunu haber veriyor. Yani Cenab-ı Hak, zat ve sıfatları ile mahlukata benzemediği gibi, mahlukat içinde O'na benzeyen de yoktur.

Hem, insan ilmi, Zat-ı Akdes'i anlamağa yetmiyor. Zira insana verilen ilim, Cenab-ı Hakkın ilmine nisbetle denizden bir katre bile olamıyor. *"Size ancak az bir ilim verildi."*(2) mealindeki ayet, insan ilminin hududunu bildirmek bakımından bize kâfidir.

O halde insan bu mahdut ilmiyle, nihayetsiz bir ilim sahibinin zatını nasıl kavrayabilir! Zaten Kur'an-ı Kerim'de, *".... Cenab-ı Hakkın zatını ilmen ihata edemezler!"*(3) ifadesiyle, Zat-ı Akdes'in ilmen

---

(1) Şurâ, 11.
(2) İsrâ, 85.
(3) Tahâ, 110.

ihata edilemeyeceğini haber vermiyor mu?

Bu hususta Peygamberimizin de (A.S.) şöyle bir nasihatı var:

"Sizler, Allah Teâlanın nimetlerini, kudretinin eserlerini düşününüz. Zatı hakkında düşünceye dalmayınız. Zira nasıl düşünürseniz düşününüz, Cenabı Hakkın Zatını anlamağa ne gücünüz yeter, ne de kudretiniz kâfi gelebilir."(1)

Kaldı ki, akıl denen şey de mahluk, yani yaratılmış değil midir? Mahluk olan bir şey ise, ancak kendi gibi yaratılmış olanları anlıyabilir; Halikin hakikatını, künhünü anlamağa ne gücü yeter ne de ulaşabilir.

Bütün bunlara rağmen yine de bu hususta ısrar eden kimse, boşuna yorulmuş olur. Yorulmakla da kalmaz, Cenab-ı Hakkın ve Peygamberimizin (A.S.) gösterdiği yoldan çıkarak dalâlete düşer.

O halde Cenab-ı Hakkın zatını, yine ancak kendisi bilir. Zat-ı Akdes hakkında insan hatırına ne getirirse getirsin, mutlaka Cenab-ı Hak onun bir başkasıdır. Cenab-ı Hakkın zatı gibi, isim ve sıfatlarının da bir misli ve benzeri yoktur. Yani Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarını da misil ve benzerlikten tenzih etmemiz gerekir. Zira bu isim ve sıfatlar, Cenab-ı Hakkın Zat-ı Akdes'ine layık bir şekilde bulunurlar. Onların bu şekilde bir başkasında bulunması ise, mu-

---

(1) Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, Feyzu'l-Kadir Şerhu Câmiu's-Sağîr Min Ahadısi'l-Beşıri'n-Nezir, Beyrut, 3/263.

haldir. Zaten Cenab-ı Hakkın Vahdaniyet sıfatını da: Zatında, sıfatında ve fiillerinde bir olması şeklinde anlıyoruz.

Mesela, Cenab-ı Hak, Zat-ı Akdes'ine mahsus bir hayata sahiptir. İnsanda da bir hayat var, ama Cenab-ı Hakkın hayat sıfatına misil, benzer olamaz. Çünkü insandaki hayat, bedenin ayakta durması, hareket ve idaresini sağlıyor. Halbuki Cenab-ı Hak için böyle bir şey düşünemiyoruz. Ancak, şu kâinatın bir ilim, kudret ve irade ile meydana geldiğini müşahede ediyoruz. Bununla da Cenab-ı Hakkın zatına layık bir hayatının varlığına inanıyoruz. Zira hayatsız ne ilim, ne kudret, ne de irade düşünülebilir.

Bakınız, namazlardan sonra Ayete'l-Kürsı'de Cenab-ı Hakkın "el-Hayyü'l-Kayyum" isimlerini okuyoruz. Yani, Cenab-ı Hak, misli olmayan bir hayata sahiptir. Her şeyi ayakta tutan, idare eden O'dur.(1)

Hem insanın kendisi gibi, sıfatları da Cenab-ı Hak tarafından yaratılıyor. Yaratılan bir şey ise, ne zatında ne de sıfatlarında yaratana misil, denk olabilir.

Diyeceksiniz ki: O halde insanın sahip olduğu sıfatlar da hiç mi hakkı yoktur?

Elbette var, ama bu, insandaki cüz'î irade gibi, cüz'î kalıyor. Biliyorsunuz, insanlarda bir cüz'î irade

---

(1) Fahreddin er-Razî, Kitabu Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ Ve's-Sıfat, Mısır, 1323, s. 227.

var. Herkes bu cüz'î iradesiyle işlediği amele göre, ahirette ya mükâfat , yahut ceza görecek.

İşte, insanın fiil ve sıfatlarında da, ancak bu cüz'î iradesi kadar payı olabilir. Mesela, insandaki ilim sıfatını düşünelim. İnsanın bu ilim sıfatındaki hakkı, cüz'î iradesinin sevkiyle okuması, çalışması, ilim aramasıdır. İnsanın bu çalışması neticesinde alim olması ise, yine Cenab-ı Hakkın yaratmasıyla tahakkuk eder. Rabbimizin ilim sıfatı gibi, görmek, işitmek, konuşmak... sıfatlarının mahiyetini de anlıyamıyoruz.

Evet, insan Allah Teâlânın zatı gibi, sıfatlarının da keyfiyetini anlıyamaz. Çünkü, Cenab-ı Hakkın sıfatlarının mahiyetini bilmek, Zat-ı Akdes'in keyfiyetini bilmeğe dayanır. Rabbimizin, zatının keyfiyetini anlıyamıyacağımıza göre, sıfatları da bu hüküm altına girmiş olur.

Mesela, Cenab-ı Hakkın ilim sıfatını düşünelim: Cenab-ı Hak, ilmiyle her şeyi ihata ediyor. Yani hiç bir şey Cenab-ı Hakkın ilminden hariç kalmıyor. "لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ *"O'nun ilminden zerre kadar şeyler dahi hariç kalamaz"*[1] ayeti de bunu ifade ediyor.

Hem, Halıkımız, her şeyden aynı anda haberdar oluyor. Bir anda kalbinizdeki atışı, damarınızdaki kanın hareketini biliyor. Yine aynı anda denizin en derin köşelerinde yaşıyan canlılardan haberi oluyor. İhtiyaçlarına cevap veriyor. Bunların biri diğerine mani

---

(1) Sebe', 85.

olmuyor.

Sonra Cenab-ı Hakk, her şeyi en aşikârından en gizlisine, en büyüğünden en küçüğüne kadar biliyor. Zaten Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'de Zat-ı Akdes'ini "عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ"(1) olarak vasıflamıyor mu? Yani Cenab-ı Hak, gizli ve aşikâr her şeyi en ince teferruatlarına kadar bilen ve haberdar olandır.

Şimdi insan, aklıyla Cenab-ı Hakkın bu ilim sıfatını nasıl idrak edebilecek, nasıl anlıyabilecek!.. Bakınız, Erzurumlu İbrahim Hakkı merhum, bu hususu şu beyitleriyle ne güzel ifade ediyor:

Âlim oldur ki, ilmine erişmez kimsenin aklı
İhata eylemiştir cümle bu eşyayı ilmullah

Ama bu anlıyamamak, bizi ya teşbihe, yani misil ve benzerliğe, yahut o sıfatları inkâra sevketmemeli. Zira, her iki halde de doğru yoldan çıkarılarak, dalâlete gidilmiş olur.

Herhalde insan, aklını, Cenab-ı Hakkın zat ve sıfatlarını anlamağa zorlamadığı için hataya düşüyor. Halbuki insan aklı, Cenab-ı Hakkın zatının ve sıfatlarının mahiyetini anlıyabilecek bir kuvvete sahip değildir.

O halde en doğrusu: Cenab-ı Hak, kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan da münezzehtir; dememiz olur. Çünkü bu sözle, ilâhî sıfatların Zat-ı Ak-

---

(1) er-Ra'd, 9.

des'e layık bir şekilde mevcud olduğuna inanmış oluruz. Aynı zamanda Cenab-ı Hakkı, mahlukata arız olan sıfatlardan da tenzih etmiş oluyoruz.

Mesela, Cenab-ı Hak için zaman ve mekân mefhumlarını düşünemeyiz.

Zira bunlar, ancak zamanla yenilenen, mekânla kararlaşan madde ve cisme arız olabilir. Halbuki Cenab-ı Hak maddeden mücerred ve muâllâ, cisimden münezzeh ve müberradır.

Diğer taraftan Cenab-ı Hakkın, zat ve sıfatlarının hulul denilen şeyden beri olduğu da ortaya çıkmış olur. Çünkü, hulul, arazın cisimle, yahut cismin arazla birleşmesidir. Bunların ise, Cenab-ı Hak için değil tahakkuku, tasavvuru bile mümkün değildir.

Bildiğiniz gibi, Hulul inancı, Hıristiyanlarda, bir de "Gulat-ı Şiâ" denen Şiilerin azgınlarında görülüyor. Hıristiyanlar, Cenab-ı Hakkın, Hz. İsâ'ya; Gulat-ı Şiâ ise, Hz. Ali ve evladına hulul ettiğine inanırlar.

* * *

Bir de Cenab-ı Hakkın, Kur'ân-ı Kerim'de ve Peygamberimizin (A.S.) hadislerinde gelen bir kısım sıfatları daha var: Rıza, Gazab, Rahmet, İstivâ, Kurb (yakınlık), Maiyyet (beraberlik), ihata... bunlara birer misal teşkil ederler.

Gelelim böyle sıfatların izahı hususuna. Herhalde Selef ulemasının izlediği yolda, bu sıfatları şöyledir,

böyledir demeden kabul etmek, en sıhhatlı yol olur.

Ama denebilir ki, insan ister istemez bunları düşünmek ve anlamak merakında kalıyor. Mesela, acaba Cenab-ı Hakkın her şeye her şeyden daha yakın olması nasıl oluyor?!..

Evet, bunları merak etmekte haklı olabiliriz. Ancak, bu durumda kendi başımıza kalmayarak, ehl-i sünnet alimlerinin bu hususstaki izahlarına bakmamız gerekir. Zira böyle meselelerde tek başına hareket etmek, bazan çıkılması zor bataklıklara düşürebilir. Zaten böyle bataklıklara düşmemek için, ehl-i sünnet alimleri yukarıdaki sıfatların izah ve teviline mecbur kalmadılar mı?

Çünkü, bir taraftan Cenab-ı Hakkın sıfatlarını inkâr eden ve "muattıla" denen kimseler ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan da, Cenab-ı Hakkın zatını ve sıfatlarını mahlukata benzeten *"Müşebbihe"* ve *"Mücessime"* denen firkalar görülmeye başlamıştı.

TECELLİ

Manası güzel olan kelimelerin lafzı da güzel oluyor. Sanki manasının güzelliği yahut çirkinliği lafza da sirayet ediyor.

Mesela, insan, *"imân"* sözünü duyunca ne kadar sevinir. Çünkü, imânın muhtevasından olan emniyet, merhamet, şefkat, huzur, sükun... adeta onun kelimesinde de duyulur.

Halbuki insan bir *"Küfür"*, yani inkâr lafzından oldukça tiksiniyor. Zira ne kadar vahşet, dehşet, tedhiş, tahrip... varsa sanki "K-F-R" kökünün harflerinde de hissediliyor.

O bakımdan *"lafızlar, manaların kalıplarıdır"* denilmiş. Yani her mana kendine göre bir lafız giyiniyor ve onunla ifade ediliyor.

İşte *"Tecelli"* de, manasının güzelliği lafzında hissedilen kelimelerden biri. İnsan *"Tecelli"* yi duyunca,

içi açılıyor. Çünkü, manasındaki güzellik, açıklık, nuranilik insanın kalbini, ruhunu doyuruyor. Nasıl mı?

İsterseniz önce *"Celâ"* lafzını araştıralım:

Lügata bakarsak, *"Celâ"* nın aşikâr ve ruşen olmak... mânâlarına geldiğini görürüz. Şayet onu *"Cilâ"* şeklinde düşünecek olursak, ruşen etmek, bezetmek, yaldızlamak manalarını verebiliriz.(1)

"Tecelli" de; görünmek, zâhir olmak, ilâhi kudret ve sır izlerinin insanlarda, eşyada görülmesi mânalarını ifade eder.(2)

Mesela, Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer:

"Ve nehara (gündüze) kasem olsun, tecelli ettiği vakit"(3) yani bir manasıyla, hak güneşinin hakikatle zâhir olacağı, görüleceği günün sahibine kasem olsun!.. O gün gelince...!

Bir başkası da, Hz. Musâ (A.S.) ile buna dayanamayacağını ve karşısındaki dağa bakmasını emretmişti: *"Eğer dağ yerinde durabilirse, sen de beni görebilirsin"* buyurmuştu. Bunun üzerine *"Rabbi, dağa azamet ve kudretinden bir lemha-tecelli edince, onu unufak etmiş, Musâ'da baygın düşmüştü"*(4)

Müfessirlerin izahına göre bu ayetteki *"Tecelli"* de; ilâhî nurun dağa vurmasıyla, onda zâhir ve bâhir

---

(1) et-Tehânevî, Keşşafu Istılahâtil–Fünun, Tahran, 1967, 1/268.
(2) Bkz. A.g.e. aynı yer.
(3) el-Leyl, 2.
(4) A'raf, 143.

olmasını ifade eder.

Aynı şekilde her zaman heyecanla dinlediğimiz mevlitte, merhum Süleyman Çelebî de:

"Şit doğdu ana nakletti nur
Anın alnında tecelli kıldı nur"

beytinde *"Tecelli"* yi aynı mânâya almamış mı? Yani, bütün peygamberlere intikal eden Peygamberimizin (A.S.) nuru, Şit'in (A.S.) alnında da göründü, zuhur etti demektir.

Şimdi, *"Bu kâinat, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının tecellisinden ibarettir"* hakikatını daha iyi anlıyabiliriz. Bir diğer ifade ile, *"Bütün varlıklar, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının mazharıdırlar"* diye söyliyebiliriz.

İsterseniz biraz açalım:

Bakınız, bir zâhir, bir de mazhar olan var. Yani bir görünen, bir de onu kendinde gösteren var. Meselâ, aynaya baktığımız zaman, aynadaki suretimiz zâhir, ayna ise mazhar olur. Çünkü o ayna bizi kendinde izhar eder, gösterir.

Ama şurasını da iyi bilmek lazım: Her ayna bir olmadığı gibi, her ayna karşısında olan da aynı değildir. Bazı aynalar, güzeli de çirkin gösterir. Daha doğrusu, böyle aynaların gösterme kabiliyetleri ancak bu kadar inkişaf edebilmiştir. Bu farklılık, ayna karşısında olanlarda da görülebilir. Güneşin adeta cemâlini görmek için ayna karşısına geçmesiyle, ta-

şın aynada haline bakması arasında ne kadar fark var! Biri zıya, ışık, nur saçarken; diğeri olduğu gibi kalır.

Aynen öyle de her canlıda, Cenab-ı Hakkın *"Hay"* ismi zâhir, bu canlılar ise o ismin mazharı olurlar. Yani bütün varlıklar, Cenab-ı Hakkın *"Tekvîn"* sıfatına ayinelik ediyor, onu kendilerinde gösteriyorlar.

Demek ki, şu kâinatta her varlık, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının tecellisine mazhar oluyor. O tecelli ile meydana gelir, onu gösterir, onunla varlığını sürdürür. Yine her bir şey mazhar olduğu isim ve sıfatın zikrini okur.

Bilmem fırtınalı bir deniz kenarında bulundunuz mu? O denizden yükselen dalgalar, insanı ne kadar hayrette bırakıyor, düşünmeye sevkediyor! İlk bakışta bile, onların bir azamet ve kudrete mazhar olduklarını anlıyabiliyorsunuz. Belki de biraz dikkat etseniz, o dalgaların *"Ya Celîl, Ya Cebbâr"* dediklerini duyacaksınız. O zaman bu dalgaların Cenab-ı Hakkın *"Celîl, Cebbâr"* isimlerinin tecellisine mazhar olduklarını anlıyacaksınız.

Hele o masum, mahzun yavrulara yaklaşarak bir kulak verebilseniz !.. Onların da "Ya Rahîm, Ya Rezzâk" dediklerini işitirsiniz.

O halde, *"Şu âlemde olanlar, sırf Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının tecelli ve inkişafından başka değiller"* diyebiliriz.

Ya şu âlemin bir parçası, daha doğrusu onun sul-

tanı olan insan.....! Evet, kâinata serpiştirilen tecellilerin bütünü, insanda toplanabiliyor. Çünkü, insan, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının hemen hepsine mazhardır. Zirâ insan, şu kâinatın bir özü, hulasası ve meyvesidir.

Ne var ki, herkes aynı ölçüde Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının tecellisine mazhar olamaz. Bu mazhariyet şahsın istidadına, kalbinin safvetine, ruhunun kuvvetine göre değişir.

İsterseniz şöyle diyelim: Bazı insanlar, hususi bir tecelliye mazhar olurlar. Hani, bir padişahın umumi raiyeti içerisinde hususî olanları da bulunur. Bu hususi tecelli de nasıldır?

Bakınız, dinimizde nefsi terbiye etmek, kalbi kötü şeylerden temizlemek, tezkiye etmek büyük bir esastır. Kendini bu yola koyan insan, güzel âmel, zikir ve fikirle kalbine adeta saykal vurur. Bilirsiniz, ayna ve benzeri şeyleri cilalama ve parlatmaya saykallama, bunu yapan alete ise saykal denilir. Zaten Peygamberimiz de (A.S.):

"Her şeyin bir saykalı var. Kalbin saykalı ise kelime-ı tevhid, yani " لاإله إلا الله *" demektir"*(1) buyurmuyor mu?

İşte hak yoluna koyulmuş insanın da kalb ayinesi gün geçtikçe parlamaya, basiret gözü açılmaya baş-

---

(1) es-Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, 1, 99. Krş. İbn Mâce, Zühd 69; Ahmed b. Hanbel Müsned, 3, 439.

lar. Dünya ve onda olanların sevgisi kalpten silinir, adeta bu insanın içi nur kesilir.

Bütün bunlar, kalbin, ilâhî tecelliye mazhar olması, ondaki sırların dışarıya saçmasına birer şart sayılır. Bunun bir benzeri de şu zemin sofrasında görülür:

Biliyorsunuz, bahar gelmeden toprak nice yeşilleri, çiçekleri, meyveleri kendinde saklar. Bunların yeryüzüne çıkmaları, insanlara güler yüzle bakmaları... ancak baharın tecellisi ve gelmesiyle olur. Yani ağaçların, çimenlerin, çiçeklerin açması hep baharın gelmesine bakar.

Demek bütün mesele, kalbi ayine haline getirebilmekte düğümlenir. İşte Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının hususi tecellisi de böyle kalbe müyesser olur.

Kemâle ermiş bu kalbe Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarından hangisi tecelli etse, onun akisleri görülür. Mesela, Cenab-ı Hak *"Alîm"* ismi ile tecelli edince, ilim ve irfan saçar o kalpten. *"Semî" (İşitmek)* sıfatı ile tecelli etse, o insan nebatat, hayvanat, cemadat hasılı her şeyin Cenab-ı Hakkı zikir ve tesbih ettiğini işitir.(1)

Bilindiği gibi, Cenab-ı Hakkın *"Kudret"* sıfatı Hz. İsâ'ya (A. S.) tecelli edince, ölüler diriliyordu. Aynı tecelli Peygamberimizin (A.S.) mübarek elindeki bir avuç kumu, düşmana birer mermi etmişti. Fakat

---

(1) M. Ali Ayni, Tasavvuf Tarihi, İstanbul, 1341, s.247

bunların yegane müessiri, Cenab-ı Hakkın izni ve emri idi. Ama bu isim ve sıfatların insana veya başka bir şeye tecellisi, ona intikali demek olmuyor. Mesela, *"Kudret"* sıfatının Hz. İsâ'ya (A.S.) tecelli etmesi, bu sıfatın bir şuâının O'nda görülmesidir. Yoksa bu sıfatın Cenab-ı Hak'tan ayrılarak Hz. İsâ'ya (A.S.) intikalini asla düşünemiyoruz. Zira bu durumda Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarında bir noksanlık söz konusu olur. Halbuki, Cenab-ı Hakkın zat, sıfat ve isimlerinde nakısanın şaibesinden bile beri olduğunu hepimiz biliyoruz.

Sanırım bunu bir misalle daha iyi anlıyabiliriz. Şöyle ki: Yüzü güneşe dönük olan aynayı, kuzeye bakan bir pencereye tutsanız, içerdekileri aydınlık ve güneşe kavuşturmuş olursunuz. Belki de evdeki çocukların, *"odamıza güneş doğmuş"* diye bağırdıklarını duyacaksınız. Halbuki hiç kuzeyden güneş doğar mı!.. Ama, çocuklar tamamen de haksız değiller. Ancak, asıl güneşle âksetmiş olanı birbirine karıştırıyorlar.

Şimdi güneşin aynadaki görüntüsü tecelli; aynadan pencereye vuran ışık ise, bu tecelliden bir âksetmedir. Ama ne güneşin zatı, ne de ziyası hulul manasına bu aynaya intikal etmiştir.

Aynen bunun gibi, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının gönül aynasına vurmaları tecelli, bundan saçan sırlar, eserler ise bu tecellinin birer akisleridir.

VÜCUD

Vücud deyince, belki de insanın aklına hemen kendi vücudu gelir. Mesela, çocuk yaşlardaki birine: Vücud nedir? diye sorsanız, hiç duraklamadan kendini gösterdiğini görürsünüz. Esasen bu, doğruya yakın ama yine de yanlış bir cevaptır. Zirâ, umumî manada vücud; var olmak, meydana gelmek, bir şeyin sübut ve tahakkuku... demektir. Elbette insan bedeni de bu manalara gelmez değil. Ama vücud derken, yalnız insan cismini anlamak da büyük bir hata ve haksızlık olur. Çünkü, var olan her şey *"Vücud"* kelimesinin altına giriyor, varım diyor.

Ancak burda bir hususu hatırlatmak istiyorum. Biliyorsunuz, Cenab-ı Hakkın sıfatlarından biri de *"Vücud"* dur. Fakat bunu : *"meydana gelmek, hâsıl olmak, tekevvün etmek..."*[1] gibi masdarı manada ala-

---

(1) Mehmed Elif Hasirizâde, el-Kelimetü'l-Mücmele Fı Şerhi't-Tuhfeti'l-Mürsele, İstanbul, 1342, s.10.

mıyoruz. Çünkü, bunların hiç birini Zat-ı Akdes hakkında düşünemiyoruz. Bundan dolayı âlimler, Cenab-ı Hakkın sıfatlarından olan *"Vücud"* a, *"Sırf var"*[1] manasını veriyorlar.

Vücud derken, bunun her şeyin başı olduğunu hatırlamamak mümkün değil. Çünkü, bakınız, bizler, etrafımızdakiler, nihayet şu kâinat olmasaydı, neler olabilirdi acaba?.. Güneş mi doğacaktı!.. Toprak, dağ, nehir mi olacaktı!.. Okuyan, yazan, konuşan insan mı bulunacaktı!.. Bu insanların bir araya gelmesiyle milletler, devletler mi türiyecekti!..

Demek bütün bunlar vardır. Ve bir var edenin varlığı ile oluyorlar. Bunun için *"Varlık mahza hayır, yokluk ise sırf şerdir"* denilmemiş mi?

Her şeyin başında var olmak geldiğini Kur'ân-ı Kerim'de de görüyoruz.

İsterseniz, ilk sure olan *"Fatiha"* nın birinci ayetini okuyunuz. Bakınız Cenab-ı Hak orada ne buyuruyor:

"Gelmiş, geçmiş ve kıyamete kadar gelecek olan her şeyin söz ve halleriyle yaptıkları hamd, senâ, övgü... âlemlerin Rabbı olan Allah'a (c.c.) hastır. Zira, her şeyi var eden O. Bu varlıktan haberdar eden O. Bu varlıkları bir nizam ve intizama koyan O.. Her şe-

---

(1) A.g.e, s.7; Abdulgani en-Nablusî, Kitâbu Nuhbeti'l-Mesele Şerhu et-Tuhfetu'l-Mürsele, Yaz. (şahsi kütüphhanem), s. 31; İmâm Rabbânî, Mektubat, Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık, 1/215.

yi kendi istidadına göre terbiye eden, büyüten O..."

Görüyorsunuz, Cenab-ı Hak bu ayette önce kendi varlığından, sonra âlemleri varettiğinden haber veriyor.

Aynı şekilde kelâm ve akaid kitaplarımızı açsanız, ilk önce Cenab-ı Hakkın varlığının isbatı meselesiyle karşılaşırsınız. Zaten Cenab-ı Hakkın Zatî sıfatlarını sayarken, yukarda bir nebze bahsettiğimiz, *"Vücud"* sıfatından başlamıyoruz mu? Bu sıfatlar şunlardır; Vücud, Kıdem, Bekâ, Vahdaniyet, Muhalefetün lil-Havadis, Kıyam binefsihi.

Hem Vücud, yani varlık, felsefenin başlı başına konusu olmuş. Ta eskilerden beri nice Filozofları, arkasından koşturmuş.

Ya şu kâinat ve onda olanlar?.. Evet, bu kâinatta her şey var olmak için âdeta birbiri ile yarışıyor.

Toprağa attığınız her bir tohum: *"Ben de filizlenmek, yeşermek, vücuda gelmek istiyorum. Ya Rabbi! Beni de varlık nimetinden faydalandır, ben de senin o güzel isim ve sıfatlarının tecellisine mazhar olayım... Hem de şu insanların hafızalarında bir nevi bekâ bulayım... Beni hatırladıkça sevsinler, sevinsinler onlar..."* diye hal diliyle yalvarıyor Rabbine.

Keşke bir de vücud için can atan ana rahmindeki yavrunun şu yalvarışlarına bir kulak verebilsek: *"Ya Rabbi! Benim hilkatımı, bütün azalarımı tamamla;.. Sonra dünya yüzünü, ışığını göster bana;.. Bu vücu-*

dum, varlığım ayinelik etsin, senin o güzel isim ve sıfatlarına..."

Demek, biraz dikkat edilse, her şeyin var olmak için âdeta yalvarış, yakarış içinde olduğu görülür. Sanki her şey yokluktan kaçarak, vücud ismine doğru koşuyor.

Ama her vücud ismini alan varlığın manada, hakikatta bir olmadığını da düşünmez değiliz. Zaten vücud derken, bunun hemen iki kısmını hatırlarız:

a) Vacibu'l-Vücud

b) Mümkinü'l-Vücud

Bu taksimi,

a) Kadim Vücud

b) Hadis Vücud

şeklinde de düşünebiliriz.

Vacibu'l-Vücud: Varlığı zatının muktezası, yani varlığı zatından olana deniyor. (1) Bir başka ifade ile, buna lizatihi varlığı vacib diyebiliriz. Bu ifade ise, ligayrihi vacibin varlığını da bize hatırlatır.

Okumuşsunuzdur. Bir mevcudun var olma sebebi zat ve mahiyeti, yani kendisi ise ona vacib lizatihi denir. Elbette böyle bir mevcud Cenab-ı Hak'tan başkasının olamaz. Zirâ Cenab-ı Hak'tan ayrı var olmak için başkasına muhtaç olmayan bir vücud, bir mevcud gö-

---

(1) Bkz. Seyyid Şerif el-Cürcanî, Târıfât, İstanbul, 1296, s. 113; et-Tehânevî, Keşşâfu Istılahati'l-Fünun, 2/1461.

remiyoruz.

Ama bir mevcudun varlık sebebi zat ve mahiyetinden hariç ise, bu da vacib ligayrihi olarak ifade edilir. Şu görünen mevcudatın varlığı gibi. Çünkü, bu mevcudatın varlığı kendi zatından değil, bir kısım sebeplerin tamamlanmasıyla, Cenab-ı Hakkın dilemesine dayanır. Cenab-ı Hak bir şeyin varolmasını diledi mi, artık onun meydana gelmesi vacib, yani elzem ve zaruri olur.

Şimdi gelelim, yukarda geçen *"Varlığı zatının muktezası"* ifadesinin izahına. İsterseniz bu ifadenin izahını bir misalle görelim:

Bilindiği üzere, güneşin bir cirmi, bir de ziyası var. Güneşin bu ziyası zatının muktezası, gereğidir. Yani güneşin kendisi ziyasının varlığını iktiza ediyor, istiyor. Aynı zamanda bu ziyanın, güneşin zatından geri kalması, ayrılması da mümkün olmuyor.

Şu halde güneşin zatı, ziyasının varlığını nasıl istiyorsa; Cenab-ı Hakkın zatı da varlığını öyle iktiza ediyor. Elbette meselenin nasıl ve niteliğini araştıramayız. Çünkü bu, Cenab-ı Hakkın zatı üzerinde düşünmeğe sevkeder bizi. Halbuki Peygamberimiz (A.S.) bundan menediyor hepimizi.

O halde Vacibu'l-Vücud derken, neler düşünebiliriz acaba?

Bir kere Vacibü'l-Vücud, varlığından başkasına muhtaç olmaz. Zirâ başkasına muhtaç olan lizatihi

Vacibü'l-Vücud olamaz.

Vacibu'l-Vücud, hem ezelidir, varlığının evveli olmaz. Hem ebedidir, varlığına nihayet bulunmaz. Bunları Kadîm ve Bakî olarak da ifade edebiliriz. Biliyorsunuz, daha önce vücudun ikinci taksiminde Kadîm vücud demiştik. İşte Kadîm vücud, yani evveli olmayan varlık, Cenab-ı Hakkın varlığıdır.

Şimdi akla şöyle bir soru gelebilir: Cenab-ı Hakkın varlığı Kadîm ve Bakî olmasa ne olur?

Bakınız, Cenab-ı Hakkın varlığı Kadîm olmasa, yani varlığının bir evveli olsa, var olmak için başkasına muhtaç olur. Aynı zamanda varlığından önce bir yokluğun bulunması icabeder. Şayet Cenab-ı Hakkın varlığı Bakî olmasa, yani varlığının bir sonu bulunsa, o zaman da bir yokluğun arız olması lazım gelir. Halbuki bunların hiç birisi Zat-ı Bârî hakkında ne caizdir ne de düşünülebilir.

Mümkinü'l-Vücud: Varlık ve yokluğu zatının gereği olmayan, varlığı da yokluğu da kabul eden mevcud demektir. Aynı zamanda buna hadis vücud, yani sonradan olan varlık da diyoruz. Gördüğümüz şu mevcudatın her biri bu imkân ve hudus dairesine giriyor.

İsterseniz, yukardaki tarifi biraz izah edelim:

Şimdi bir varlığı mümkin olanı, mesela insanı ele alalım. Gördüğünüz bu insan kendi kendine olmuyor, değil mi? Aynı şekilde etrafımızdakiler de kendiliğin-

den meydana gelmiyorlar. Baktığınız bir mimârı eserin kendi kendine o hale geldiğini söyleyebilir misiniz?

Sonra tabiat denilen şey de iktiza edemiyor bu insanın varlığını. Çünkü, tabiat, olsa olsa bir sebep ve bir kanun olabilir. Halbuki nice sebep ve şartları haiz olan şeylerde neticenin meydana gelmediğini görüyoruz.

Mesela neslin muhafazası, insanlığın devamı için evlenmenin şart olduğunu biliyoruz. Ama bu şartın yerini aldığı ve hiç bir mani bulunmadığı halde, nice çocuksuz evlilere rastlarız. Demek, insanın var olması için sebeplerin bir araya gelmesi de kifayet etmiyor.

Varlığı mümkün olan insanın, yokluğu da imkân dahilindedir. Çünkü, hayatın sebebi olan ruhun beden ülkesinden ayrılmasıyla, insanın bu dünyadaki mevcudiyeti de kalmıyor.

Şu halde Mümkinü'l-Vücud derken, aklımıza şunlar gelir:

Mümkinü'l-Vücud, mutlaka bir Vacibu'l-Vücuda, bir mucide, yani bir icad edene ihtiyaç duyar. Hem bu ihtiyacı yalnız var olmak için değil, varlığını devam ettirmek için de hisseder. Çünkü, Mümkinü'l-Vücud, her halinde varlığını yokluğuna tercih edecek birine muhtaçtır. Varlığı gibi, yokluğu da kendi kendine olmuyor Mümkinü'l-Vücudun. Yani Mümkinü'l-Vücud hiç bir durumda Vacibu'l-Vücud olan Cenab-ı

Hakkın nurundan ayrı kalamıyor, müstağni olamıyor.

Zaten Mümkinü'l-Vücud dediğimiz şu mevcudat, Cenab-ı Hakkın nurunun birer serpintisi, uzantısı, gölgesi değiller mi? Nurun, ziyanın bulunduğu bir yerde gölgenin varlığından söz edilebilir mi?

Şurasını da hatırdan çıkarmayalım: Gölgeye nurdan, ışıktan en yakın bir şey olmadığı gibi, nura da gölgeden daha uzak bir şey yoktur.

Buna göre bir mevcud hem Vacibu'l-Vücud, hem de Mümkinü'l-Vücud olamaz. Çünkü, varlığı kendi zatından olan Vacibu'l-Vücud, her durumda sabit ve bakidir. Varlığının bir evveli olmadığı gibi, nihayeti de yoktur. Vacibu'l-Vücud ile mümkinat arasındaki alâka, zâhir ve mazhar olmaktan ibaret kalır. Yani Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatları zâhir, şu mümkinat ise onların mazharı oluyorlar. Karşısına geçtiğiniz ayna ile aranızdaki alâka ve münasebetin derecesini elbette bilirsiniz.(1)

Mümkinü'l-Vücud ise, varlığı zatından olmadığı için, varlık sebebinin ortadan kalkmasıyla kendi mevcudiyeti de kalmaz. Yani, suret ve şekilden ibaret olan Mümkinü'l-Vücud her an tebeddül eder, değişir. Bu vasıflardaki bir varlığın: ezelî , ebedi, baki olan Cenab-ı Hak'la aynı bulunması ise muhaldir.

Esasen Mümkinü'l-Vücud her an yok olmaya

---

(1) Bkz. İbnu Kemâl Paşa, Risaletu'l-Vücud, İstanbul, 1316, s. 155.

mahkum olduğu için, vücud derken akla Vacibu'l-Vücud, yani Cenab-ı Hakkın varlığı gelir. Çünkü, gördüğümüz şu dünyanın ömrü ne kadar olursa olsun, bir sonu gelecek bu dünya da ölümün tadına bakacak, daha doğrusu baktırılacaktır. Buna göre şu mevcudatın varlığı ile yokluğu arasında ne kadar fark düşünebiliyoruz!..

O halde hakiki *"Vücud"*, Var ismine Vacibu'l-Vücud olan Cenab'ı Hak layıktır. Her şey şu vücud aleminden giderken yalnız Cenab-ı Hak bakî kalıyor. Hem de şu mevcudatın varlık yahut yokluğu Zat-ı Barî'ye ne fazlalık ne de noksanlık getirebiliyor.

İşte tasavvufçuların bazıları da bu bir vücud görmek noktasından hareketle, *"Tek var"* manasına Vahdet-i Vücudu benimsemişler. Bunu şu yolda izah ederler:

Madem şu mevcudat durmadan bir sel gibi akıp gidiyor. Her vücudda olanın mutlaka bir sonu geliyor. Onlara beslediğimiz muhabbet, sonunda bizi hüzne boğuyor...

O halde böylelere bel bağlamamalı. Bu geçici varlıklara vücud gözüyle bakmamalı... İlahî ihsan olan kalpteki muhabbeti böylelere sarf etmemeli.[1]

Bunun için de hiç bir şey yokken var olanı, her şey bittikten sonra da varlığı devam edecek birini

---

(1) Bkz. Abdulgani en-Nablusî, İzahu'l-Maksud Min Mânâ Vahdeti'l-Vücud, Yaz. (şahsi kütüphanem). s.27.

mak gerek. Bütün bütün O'na bağlanmak, itaatla O'na muhabbet etmek gerek. Bu varlığı O'na vermek, O'nun yolunda harcamakla ebedî bir saadet, bakî bir hayat kazanmak gerek. Toprağa atılan bir tohum gibi, maddi varlığını mahvetmek, çürütmek, buna karşılık öbür tarafta, ahiret aleminde, gencecik yemyeşil bir filiz olarak çıkabilmek gerek.

Biliyorsunuz, insan, kendini neye daha çok verirse, onunla hemhal olur. O insanın ruhunda, kalbinde, hatta rüyasında kendini adadığı şey bulunur. Daha garibi, bu insan ölüm döşeğinde, kabir kapısında hep o ünsiyet ettiği şeyle arkadaş olur. Peygamberimizin (A. S.): *"Kişi sevdiği ile beraberdir"*(1) hadisi ne kadar manidardır.

Şimdi bu açıklamalar yardımıyla tasavvuftaki Vahdet-i Vücudu daha geniş bir şekilde anlamağa çalışalım.

---

(1) Buharî, Edeb, 96.

TASAVVUFTA VAHDET-İ VÜCUD

Vahdet'in birlik, vücudun ise varlık demek olduğunu biliyoruz. Bu iki kelimeyi bir araya getirdiğimizde, *"Vahdet-i Vücud"* terkibi meydana çıkar. Peki ama bu ne demektir? Bütün varlıkların tek vücud haline gelmesi mi, yoksa bir varlığın bütün varlıklarla birleşmesi mi? Hayır ne o, ne de bu. O halde Vahted-i Vücudun çok daha farklı bir manası olmalı.

Bir kere, Vahdet-i Vücud ifadesi, bize *"Tasavvuf"* hatırlatır.

Tasavvuf, kötü huyları atmayı, güzel ahlâkı kazanmayı ve sadakatla Cenab-ı Hakka yönelmeyi gaye edinir. Bir başka deyişle tasavvuf, Kur'ân ve sünnetin ahkâmiyle âmel eden kimsenin amellerinin hülasası sayılır.[1] Bu da: İmân ölçüleri çerçevesinde

---

(1) M. Ali Aynî, Tasavvuf Tarihi, s.189.

Cenab-ı Hakkın zat, sıfat, isim ve fiillerine nazar ve fikri hasretmek. Bütün iş ve âmellerde Cenab-ı Hakkın rızasını gözetmek. Halk içinde bulunulsa da Hak'la beraber olduğu şuurunda olmak. Her zorluğa sabretmek, Hakka tevekkül ve teslim olmak. Hasılı, Cenab-ı Hakkın rızasını tahsil etmek niyet ve âmelini her şeye tercih etmek...

İşte bu yolda olan kimseler de hicri ikinci asırdan itibaren Sufı, Mutasavvıf, Arif... gibi isimler almışlar.(1)

Vahdet-i Vücud ise, Tasavvfun bir özü ve hulasası sayılır. Bunun mânâsı da yegâne var olarak Cenab-ı Hakkı tanımaktır. Bu mânâdaki Vahdet-i Vücud, tasavvufta bir meşreb, bir meslek ve bir hal sayılır. Bu meşreb ve meslekte olanlar, sırf Cenab-ı Hakkın varlığını görürler. Diğer varlıklar ise bunların nazarında birer gölge mesabesinde kalırlar.

Çünkü, Cenab-ı Hakkın varlığı Vacibu'l-Vücuddur. Var olmak için başkasına ihtiyacı yoktur. Hem Cenab-ı Hakkın varlığı ezelî, ebedî ve bakî olduğundan, zeval ve fenâ kendisine arız olamaz. Diğer mevcudatın varlıkları ise, Mümkinü'l-Vücud'dur. Yani bunların varlık ve yoklukları kendiliklerinden değil, mutlaka bir Vacibin varlığı, bir mucidin icadıyla olur. Aynı zamanda bunlar, her fenâ ve zevale maruz kalabiliyorlar. Bakınız, şu mealdeki ayetler bu husu-

---

(1) A.g.e. s. 180.

su ne güzel ifade ederler:

"O'nun (Cenab-ı Hakkın) zatından başka her şey helâk olucudur...."(1)

"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir. (Ancak) azamet ve kudret sahibi olan Rabbinin zatı bakî kalacaktır"(2)

Bunlar gibi daha nice ayetleri Kur'an-ı Kerim'de görebilir ve bulabiliriz.

Peygamberimiz de (A.S.): *"Cahiliyet devrinde arabın söylediği en doğru söz, meşhur şair Lebid'in :Uyanık ol! Allah'tan başka her şey batıl ve fani sözüdür."*(3) ifadeleriyle buna işaret ederler.

Şu halde böyle bir anda yok olabilen ve kararsız varlıklar, varlık ismine bile layık görülmezler. Bunların durumu, deniz üzerindeki kabarcakların haline benzer. Bakıyoruz, deniz üzerinde bir an meydana gelen kabarcıklar, kısa bir zaman sonra kayboluyorlar. Elbette bu kabarcıkların varlığı inkâr edilemez. Ama madem ki bunlar durmadan kayboluyorlar, deniz, varlık ismine daha layık olmaz mu? Yahut şöyle diyelim: Deniz olmasaydı bu kabarcıklar meydana gelebilir miydi?

Demek ki, şu âlemde her mevcudun varlığı, Cenab-ı Hakkın icadı ile meydana geldiği gibi, yine

---

(1) el-Kasas, 88.
(2) er-Rahmân, 26-27.
(3) Buharî Rikâk 29.

O'nun ayakta tutmasıyla bu varlık devam ediyor. Bu varlıkların Cenab-ı Hak'la olan nisbet ve bağlarının bir an kesildiği farzedilse, elbette o zaman ortada mevcud denen bir şey kalmıyacaktır.

Nitekim meşhur Kelâm ve Felsefe âlimi, Celâlu'd-Devvânî, Mümkinü'l-Vücud her şeyin Vacibu'l-Vücud bir Halika dayanması gerektiğini izah ederken, şöyle der:

"... Binâenaleyh, malul, yani mahluk bir şey, sırf itibarî olmaktan başka bir şey değildir. Şayet illete *(Halika)* mensubiyeti itibariyle düşünülürse, onun bir nevi vücud ve tahakkuku vardır. Ve eğer kendi başına bir zat olarak itibar olunursa, yok ve belki de varlığı imkânsızdır. (1)

İsterseniz, bunu bir misalle açıklayalım: Mesela, pamuktan mamul bir elbise, pamuğun bir suret ve şekli olarak düşünülürse, o elbisenin varlığından söz edilebilir. Ama aynı elbise pamuktan ayrı ve müstakil bir varlık olarak itibar edilecek olsa, o zaman ortada elbise denen bir şey kalır mı?

Aynen öyle de madem şu âlemin varlığı kendi başına değil, bir takdir edicinin ölçüsü ve bir mucidin icadiyle oluyor. O halde Cenab-ı Hakkın bu takdir ve icadını göz önünde bulundurmadan mevcudatın varlığından söz etmek muhal olur. Zira her şey Cenab-ı Hakkın varlığı ile vücud bulduğu gibi, yine her şey

---

(1) Celâluddin ed-Devvânî, Zevrâ ve Havrâ, İstanbul, 1335, s. 11.

varlığını ancak O'nunla muhafaza edebilir ve ancak O'nunla ayakta durabilir.

Mesela, Cenab-ı Hakkın Esmâ-ı Hüsnâ'sının (güzel isimlerinin) varlığını bilirsiniz. Bunlardan biri de *"Kayyum"* ismi-Celîlidir. Yani Cenab-ı Hakkın zat, sıfat ve fiillerinde başkasına muhtaç olmaksızın mevcudatı ayakta tutması, onların bütün iş ve amellerini tedbir, tanzim ve ıslah etmesi demek oluyor. (1) Şimdi faraza, Cenab-ı Hak, bu isminin tecellisini şu mahlukat üzerinden bir an kaldıracak olsa, o zaman hangi varlık varlığını muhafaza edebilir.!..

Şu halde, Sadruddin el-Konevî'nin de (R.h.) ifadesiyle Cenab-ı Hak mahza vücud ve yegane varlıktır. Kâinatta müşahede edilen ve görünen şu varlıklar ise, Cenab-ı Hakkın takdir edip suret verdiği şeylerden başka değil. Bunların varlığı, renkli camın suya vardığı renk gibi, itibârî olmaktan öteye gidemez.

İşte gölge misali şu mahlukata ehemmiyet vermiyerek, onlardan yüz çeviren marifet ehli, Cenab-ı Hakkın varlığına o kadar nazarlarını hasretmişler ki, delil içinde neticeyi görmüşler. Yani âlemden Sanii müşahade etmişler. Çünkü bunlar, nefis ve ona ait bütün hallerden feragat ederler. Hatta kendi varlıklarını bile unutarak, sırf Cenab-ı Hakkı müşahade ederler. Zaten insan, nazarını şu görünen suret ve şekillerden bir çevirebilse, yani onlara var gö-

---

(1) Bkz. er-Razî, Levâmiu'l-Beyyinât, s.227.

züyle bakmasa, o zaman sırf Cenab-ı Hakkın varlığından başkasını görebilir mi?

Bu hususta İmâm Gazalî'nin (R.h.), dikkatimizi çeken bir sözü var. Şeyhu'l-İslam İbnu Kemâl Paşa(R.h.) naklediyor:

"Arifler, hakikat semasına çıktıktan sonra hak ve bir vücuddan başkasını görmediklerinde ittifak etmişlerdir. Ancak, bunlardan bir kısımının irfanı ilmî, diğer bir kısmının ki ise, halî ve zevkî olur. Böyle marifet ehli kimselerden şu görünen çokluk âlemi tamamen kaybolur. Artık bir mevcud ve bir varlık kalır. " (1)

---

(1) İbnu Kemâl Paşa, Risâlet'l-Vücud, s.151.

EŞYANIN VARLIĞINI İNKÂR MI?

Şimdi akla şöyle bir soru gelebilir: Eşyanın varlığını başta Hz. Peygamberin (A.S.) ashabı olmak üzere, Tabiîn ve diğer mezhep imamları kabul ettikleri halde, Vahdet-i Vücud erbabı inkâr mı ediyorlar?

Bu suali, Vahdet-i Vücud erbabının bu hususta ki fikirlerini şöyle bir misalle açıklamak suretiyle cevaplandırabiliriz:

Mesela, bir şahıs ve bir de onun gölgesini düşününüz. Bunların her ikisine de var diyoruz. Yani ne şahsın varlığını inkâr ediyoruz ne de gölgenin. Ancak şahıs asıl, gölge ise tebeî olarak bu isimi alırlar. Zira gölgenin varlığı şahsa bağlı bir varlıktır. Güneşin batması yahut ışığın sönmesiyle onun varlığı ortadan kalkar. O halde gölgenin varlığı, ancak şahsın varlığı ile düşünülebilir.

Aynen misalde olduğu gibi, biri Cenab-ı Hakkın ve diğeri ise eşyanın olmak üzere iki varlık mevcut. Ancak Cenab-ı Hakkın varlığı asıl, eşyanınki ise Cenab-ı Hakkın varlığına tabi ve O'nunla kaim bir varlıktır. Çünkü, âlemin varlığı, ancak Cenab-ı Hakkın varlığı ile düşünülebilir. Aksi halde eşyanın varlığından söz mü edilir?

İşte Vahdet-i Vücud erbabı, şu âlemi Cenab-ı Hakkın "Nur" isminin bir gölgesi olarak görürler. Onun için de onlara varlık nazarıyla bakmazlar. Bu gölge misali varlıkların inkârı meselesine gelince, aslında Vahdet-ı Vücud erbabı, uyanıklık hali denen "Sahiv"halinde şu görünen varlıkları inkâr etmezler. Nitekim bunu Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin (K.S.) şu sözlerinde açık bir şekilde görebiliriz:

"Bilmiş ol ki, biz bütün eşyanın yok olduğunu söylemiyoruz. Ancak diyoruz ki, eşya başka değil, sırf Cenab-ı Hakkıkn var etmesiyle mevcuttur. Yani onların varlığı, Cenab-ı Hakkın varlığı ile kaimdir"(1)

İşte sahiv hali denilen bu durumda bütün tasavvuf ehlinin görüşü aynı şekilde cereyan eder. Yani görünen varlıklar büsbütün yok değildirler, fakat onlar her an yok olmaya yüz tutan birer varlığa sahipler. Zira durmadan değişiyorlar ve bu değişiklikten kendilerini kurtaramıyorlar. Onun için, insan yega-

---

(1) Rıza Tevfik, Mufassal kâmus-i Felsefe, s.91.

ne varlık olarak Cenab-ı Hakkı görmeli, diğerlerine varlık gözüyle bakmamalı.

O halde Vahdet-i Vücud erbabının, âlemin varlığını inkâr etmeleri, ancak istiğrak, yani ilâhî azametin kalbe doğmasıyla, insanın masiva ve kendinden geçmesi halinde vuku bulur. Zira o halde şahıs his ve akıldan uzak olur. Onun için de eşya gözüne görünmez hale gelir. Suya dalan dalgıç, sudan başkasını görebilir mi? Dikkat edilirse âlemin varlığını inkâr, his ve akıldan uzak bir halde vaki olur, diyoruz. Çünkü, eşyanın varlığı his ve akılla inkâr edilecek olsa, o zaman itikad ve amel bakımından bir çok mahzurlar ortaya çıkar.

Mesela, âlemin varlığı inkâr edildiği vakit, insanın varlığı da inkâr edilmiş olur. Çünkü insan da bu âlemden bir parça. İnsanın varlığı inkâr edildiği takdirde, peygamberlerin (A. S.) ve Onların getirdiği kitapların da (haşa) inkârı lazım gelir. Halbuki bunların her ikisi de imanın esasları arasında yer alır.

İsterseniz, bunun daha güzel bir misalini İsmâil Hakkı Bursevî'den (K.S.) dinleyelim:

"Varlıkların vücudunu tamamen inkâr etmek, doğru değildir. Belki eşyanın varlığı inkâr edilse, o zaman Cenab-ı Hakkı marifet olmaz. Yani eşyanın varlığı, Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının birer mazharı ve ayinesidir. Bunun için varlıklar tamamen inkâr edilse, Cenab-ı Hakkın varlığına şuhud

hasıl olmaz"(1)

Diğer taraftan kulluk vazifemizi yerine getirmemiz de eşyanın varlığına bağlı değil mi? Çünkü, dinimiz bir kısım emir ve yasaklarla bizleri mükellef kılar. Buna göre de ahirette mükâfatlandırılacağımızı bildirir. Şayet eşyanın varlığı ve dolayısı ile bizim varlığımız olmasa, bunların tahakkuku düşünülebilir mi?

Kaldı ki maneviyatta hal ve makam sahibi olmak, ancak dinin emirlerine riâyetle mümkün olur. Yani bir taraftan kalb ilim ve şuhuda devam ederken, diğer taraftan da beden dinin emrettiği amel ve hükümlerden ayrılmayacaktır.

Buna göre Şer'î ameller, makam ve mertebelere küllî bir temel ve esastır. Zira âmelden hal, halden ise makam elde edilir. Keşif ve müşahadeye böylece varılır.

Mesela, Cenab-ı Hakkın *"Hallâk"* ismi, mahlukatın varlığını ve onunla görünme ve bilinmeyi ister. Aynı şekilde "Rahman" ismi de, dünya da merhamet, şefkat ve rızka muhtaç ziruh varlıkların bulunmasını ister. Diğer isim ve sıfatlar da bunlara kıyas edilebilir.

---

(1) İsmâil Hakkı Bursevî, Ruhu'l-Mesnevî, İstanbul, 1287, 1/170.

VAHDET-İ VÜCUD - TEVHİD

Tevhid, Cenab-ı Hakkın varlığını bilmek ve birlemektir. O'nu bütün samimiyetle kabullenmek, emrilerini güzel görmek, onları yerine getirmekte en ufak bir tembellik dahi göstermemektir.

Tevhid, bütün peygamberlerin (A.S.) davet ve davalarının ilk esası olmuş. Zira, Hakka giden yollar ancak onunla açılır. Dost iline ancak onunla geçilir. Ama herkes tevhid mertebesinde aynı mı olur? Elbette hayır! Kimi *"Cenab-ı Hak birdir, şeriki naziri yoktur"* diyerek, icmâlî bir tevhide sahip olur. Kimi de, her şey üstünde Cenab-ı Hakkın kudret ve rububiyet mührünü okur. O'ndan geldiğini görür Böylece her şeyden O'nun birliğini ve her şeyin O'nun kudretinden çıktığını müşahede eder. Ve Uluhıyetinde, mülkünde hiç bir şeriki ve yardımcısı olmadığını tasdik ederek imân getirir. Bütün bunlarla hakiki ve samimi bir tevhid elde eder.

İşte Vahdet-i Vücud da bu tevhit çeşitlerinden biri. Zaten bu meslekte olanlar da, hakiki tevhide ulaşmak için Vahdet-i Vücud mertebesini şart koşarlar. Ama o, halen ve zevken anlaşılabilen istiğrakvarı bir tevhid ve birlemektir.

Demek ki, tevhid, başta peygamberlerin (A.S.) sonra onlara ilim ve irfanda varis olan Velilerin, büyük zatların önde gelen davaları olmuş. Ancak, onu anlatırken herbiri ayrı bir yol takib etmiş. Bir kısmı onu ilim yoluyla anlatmağa çalışırken, bir başkası da zevk ve hal yoluna baş vurmuş.

İşte tevhid, zevk ve hal ehlinin bir taksimine göre Tevhid-i Şühudî ve Tevhid-i Vücudî olarak iki kısma ayrılır.

Tevhid-i Şuhudî: Biri görmek ve biri müşahade etmek, manasına gelir. Bu halde sâlik " لاَمَشْهُودَ إِلاَّ هُوَ " Yani, Cenab-ı Hak'tan başka müşahede edilecek yoktur; müşahadeye layık olan sırf O'dur der. Diğer varlıkları bir nevi unutur ve böylece tam bir huzur bulur. Tevhidin bu kısmı ayne'l-Yakîn bir ilim ifade eder.

Tevhid-i Vücudî: Asıl Vahdet-i Vücud demek olan Tevhid-i Vücudî'yi İmâm Rabbânî (K.S.) şöyle izah eder: *"Tevhid-i Vücudî'de sâlik, sırf Cenab-ı Hakkın mevcud olduğunu bilir, itikad eder. Diğer varlıkları ise, madum ve yok görür. Bununla beraber bu varlıkların bir tek var olan Cenab-ı Hakkın isim*

ve sıfatlarının mazharı olarak telakki eder." (1)

İmâm Rabbanî'nin bu ifadesinden Tevhid-i Vücudî erbabının ve dolayısı ile Vahdet-i Vücudçuların, Cenab-ı Hak'tan başka hiç bir şeye mevcud nazarıyla bakmadıkları anlaşılır. Çünkü, onlar tevhidde o kadar ilerlemişler ki, artık varlık olarak Cenab-ı Hak'tan başkasını görmemişler. Zaten bunlara göre, insanın kendisi dahil bütün mahlukattan sıyrılmadıkça, hakiki tevhid elde edilmiş olmaz.(2)

Mesela, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (K.S.) gibi, tahkik ehli büyük zatlar, Allah hesabına kâinatın vücudunu inkâr ederek " لاَمَوْجُودَ اِلاَّ هُوَ " demişler. Ve bu cümleyi kendilerine vird edinmişler. Yani *"Cenab-ı Hakkın vücuduna nisbeten başka şeylere vücud denilmemeli; onlar vücud ismine layık değillerdir. Hakiki mevcud, sırf Cenab-ı Hak'tır"* diye hükmetmişler.(3)

Böyle bir hal ise, kulun, Rabbiyle tam huzurda olmasıyla elde edilebilir. Bu da ancak *"Fenâ Fillah"* makamına yükselmekle meydana gelir.

Söz *"Fenâ Fillah"* makamından açılmışken, isterseniz bir iki cümle de bundan bahsedelim.

---

(1) İmâm Rabbanî, Mektubât, 1/286; Ayrıca bkz. İsmail Fenni, Vahdet-i Vücud ve Muhiddin b. Arabi , İstanbul,1928, s.32.

(2) Veled Çelebi, İzbudak, Sebilürreşad, sene:1342, sayı:577, s.71.

(3) Bediüzzaman, Mektubat, s.229.

FENÂ FİLLAH: Tevhid-ı Vücudînin esası olan *"Fenâ Fillah"* makamında kul, afakî ve enfüsî mâsivâyı, yani Cenab-ı Hak'tan başka her şeyi terkeder. Bu halde kul, adeta suya atılan bir buz parçası gibi, her şeyi Cenab-ı Hakkın varlığında eritip yok eder. Böylece "Vecd ve İstiğrak" derecesine varır. O zaman kul kendinden geçer ve artık her şeyi terkeder. Bu mertebeye "Terk-i Terk" derler. Bu mertebede kul, dünyayı, ukbayı, vücudu terkettiği gibi, terki de terkeder. Ölmeden ölümün sırrına erer. "

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَومَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّار

" manasına vakıf olarak, Hak'tan gayri zahirde mevcud olmadığına arif olur.(1)

Terk derken, İsmâil Hakkı Bursevî 'nin (K.S.) şu sözlerini nakletmeden geçemiyeceğim:

Mâyil-i dıdar olan dünyayı terkeyler bugün
Aşık-ı dildar olan her varı terkeyler bugün

Ehl-i tevhid ehl-i tefrid olmağa
Ermeğe sırrı menzile her barı terkeyler bugün(2)

Aynı zamanda bu makama *"Fenâdan da Fanî olma"* makamı da denir. Bu makamın ne demek olduğunu ise, Abdullah Salahî *"Risâle-i Kudsiye Tercümesinde"* şöyle anlatır:

---

(1) Bkz. Abdullah Salahî, Risâle-i Kudsiye Tercümesi, İstanbul, 1323, s. 82; İ. Hakkı, Lübbü'l-Lüb ve Sırru's-Sır, 7
(2) Bursevî, Divân, s. 61.

"Fenâ-i Fenâ da sâlik, cismânî vücuddan fanî olduğu gibi, ruhanî vücuddan dahi fani olur. Cenab-ı Hakkın Celâl ve azametinin kalbe düşmesi, ve o halin galebesiyle dünya ve ukbayı unutur. Bütün hal ve makamlar nazarında hakir görünür. Akıl ve nefisten geçer. Fenadan dahi fani olur"(1)

İşte Vahdet-i Vücud erbabının nazarında hakiki Tevhide bu mertebe ile varılır. Böylece Hak yolcusu bulunan sâlik, Cenab-ı Hak'la devamlı huzur ve teveccühten ibaret olan *"Bekâ Billah"* makamına yükselir.

---

(1) A. Salahî, Risâle-i Kudsiye Tercümesi, s. 83.

HULUL VE İTTİHAD

Hulul, bir şeyin bir şey içerisine nüfuz ve sirayet etmesidir. İttihad ise, birleşmek, yani iki şeyin birleşerek, bir şey haline gelmesidir.

Yukarda *"Fenâ ve Bekâ"* makamlarından bahsederken, haliyle işin içine *"Hulul ve İttihad"* meselesi de girmiş oldu. Çünkü, bu makamda olanlar daha çok istiğrak halinde bulunurlar. Onun için bunların bir kısmından şeriata muhalif bazı sözler sadır olur. İşin iç yüzünden haberi olmayanlar ise, bu sözlerden hulul ve ittihad manası çıkarırlar. Yani (haşa) Cenab-ı Hakkın böyle şahıslara nüfuz ve sirayet ederek, birleştiğini ve onun için de kendilerinden bu gibi sözler çıktığını sanırlar.

Halbuki bu gibi fikir ve düşüncelerin hakikatle asla alakaları yoktur. Böyle bir telakki marifet erbabına iftiradan başka bir şey olamaz.

Çünkü, hulul ve ittihadın tahakkuk edebilmesi

için, iki ayrı varlığın olması gerekir. Ta ki birinin diğerine nüfuzu yahut onunla birleşmesi mümkün olabilsin. Halbuki, Vahdet-i Vücud erbabı zaten tek bir *"Gerçek"* varlık görürler. O da Cenab-ı Hak. Bu durumda Cenab-ı hakkın bir şeye hulul veya bir şeyle ittihadı düşünülebilir mi? (1)

İsterseniz meseleyi daha iyi anlıyabilmek için bir misal verelim:

Denizi ve üzerindeki kabarcıkları biliyoruz. Şimdi denizin bu kabarcıklara hulul ettiği söylenebilir mi? Söylenemez, çünkü, deniz olmadan bu kabarcıkların varlığından söz bile edilemez. Yani onların vücudu yalnız denizin varlığı ile düşünülebilir. Halbuki hululun meydana gelebilmesi için, iki ayrı varlığın olması gerekir. Esasen bu, meseleyi akla yaklaştırmak için bir misaldir. Yoksa Cenab-ı Hak'la mahlukat arasındaki alaka, denizle kabarcıkları arasındaki alaka gibi de değildir. (2)

Aynen bunun gibi, bizler de dahil olmak üzere, şu kâinattaki bütün varlıklar, Cenab-ı Hakkın icadiyle meydana gelen birer varlıktır. O'nsuz, O'nun icad ve inşası olmaksızın meydana gelen bir varlık gösterilebilir mi? O halde, Cenab-ı Hakkın, böyle kendi inşa

---

(1) Er-Razî, Levâmiu'l-Beyyinât, s.74.

(2) Bkz. M.Elif, el-Kelimetü'l-Mücmele, s.42; A. Salahî, Risâle-i Kudsiye Tercümesi, s.82; en-Nablusî, İzahu'l-Maksud, yaz s.52 en-Nablusî, er-Reddü'l-Metin, yaz. (şahsi kütüphanem), s.122.

ve icadı olan varlıklara hulul ettiği nasıl söylenebilir?

Hem, Cenab-ı Hak, Vacibu'l-Vücud, mahlukat ise, Mümkinü'l-Vücuttur. Varlığı mümkin olan vacib olanla nasıl birleşebilir!.. Sonra şu mahlukatın ne kıymeti var ki, Cenab-ı Hak onu hulul etsin... Şu varlıklara bakıyoruz bir an var, bir an sonra yok oluyorlar. Hal böyle olunca, Ezelî ve Ebedî ve Bakî bir zatın böyle varlıklara hululu düşünülebilir mi? Şu kadar var ki, varlıklar üzerinde ilahî feyizlerden bir feyiz tecelli eder. Bütün varlıklar o feyizle yaşar, o tecelli ile hayat bulurlar.

Evet, marifet erbabının *"Fenâ ve Bekâ"* makamındaki sözleri, istiğrak halinde vaki olur. Onun için bu durumda *"Ene'l-Hak" "Ben Hakkım"* demekte mazur sayılırlar. Aksi halde bir kimse ihtiyarıyle böyle bir söz söyleyecek olsa, küfür ve dalâlete düşmüş olur. Hatta istiğrak halinin zevalinde bile böyle bir söz söylediğinin farkına varan kimsenin tevbe etmesi gerekir. (1)

Aslında böyle sözler yanlış anlaşılmaktadır. Mesela, Hallâc-ı Mansur, *"Ene'l-Hak" "Ben Hakkım"* sözüyle *"Ben Hak oldum ve Hak'la birleştim"* demek istemez. Bilakis bununla *"Ben yoğum, mevcud olan ancak sensin"* demeyi kasdeder. Çünkü onda ilâhî te-

---

(1) İmâm Rabbanî, Mektubât, 1/72-77; Celâlüddin es Suyutî, el–Havî, Li'l-Fetevâ, Mısır, 1959, 2/236; Bursevî, Ruhu'l-Mesnevî, 1/477. Ayrıca bkz İ. Hakkı Bursevî, Tefsiru Ruhu'l-Beyân, 1/18 İ. Fenni, Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin b. Arabî, 106.

cellinin galebesiyle zaten *"Ben"* demeye şuuru bile kalmaz. Bu durumda *"Ene'l-Hak sözü, "Hüve'l-Hak-Hak ancak O'dur"* yerine geçer.(1)

O halde burdaki asıl yanlışlık, böyle kimselerin sözlerini anlıyamamak ve hulul ile tecelli arasındaki farkı seçememekten kaynaklanır. Halbuki, tecelliye mazhar olmak, hulul demek değildir. Zira bir şeyin diğer bir şeye mazhar olmasından, ona mahal olması da gerekmez.

Mesela, aynada görünen şahıs, zatıyle ondan hariçtir: Şimdi haricteki bu zatın aynadaki surete hulul ettiği söylenebilir mi? Söylenemez, çünkü faraza şahıs zatiyle aynanın içine girmiş olsa, haliyle ayna da ortadan kalkmış olur. Buna göre ayna şahsa mahal değil, mazhar olur.

Aynı şekilde şu yer üzerinde muhtelif renk ve küçüklükteki cam parçalarının her biri büyüklüğüne ve kabiliyetine göre güneşten bir feyiz alabilir. Bu feyiz ve ışık ise, ne güneşin zatı ve ne de ziyasının aynıdır. Yani bu cam parçaları güneşe mahal değil, ziyasına mazhar olurlar.

Şimdi bu cam parçalarının her biri *"Güneşin bir aksi bende vardır"* diyebilir. Ancak bu söz, güneşin zatiyle onlarda olduğunun değil, tecellisinin ifadesidir. Elbette güneşin zatı bu küçük cam parçalarında

---

(1) Bursevî, Ruhu'l-Mesnevî, 2/397.

yahut denizin kabarcıklarında aranmaz.

Bu misallerin ışığında ilâhî sıfatların saf ve berrak bir kalbe tecellisini düşünelim. Elbette böyle bir kalb, bir kısım hikmet ziyaları saçmağa başlar. Zirâ, ilâhî tecelli kuldaki bütün kötülükleri ve cehalet karanlığını yok eder. Artık bu nuranilik, tecelli erbabının yüzlerinde ve sözlerinde de hissedilir.

Bazan da bu tecellinin galebesiyle kul tamamen kendinden geçer. Artık kendisinde ne şuur, ne benlik, ne de varlık kalır. Böyle birisinden herkesin anlıyamıyacağı bazı söz ve ifadeler zuhur etmeğe başlar. Fakat bunlar, hulul ve ittihadı değil, ilâhî tecelli ve mazhariyeti ifade ederler. (1)

Evet bazı tasavvufçuların ifadelerinde ittihad sözüne rastlanır. Ancak onlar, bu sözle kulun, Cenab-ı Hak'la birleşmesini değil, rızasına uygun hareket etmeği kasdederler. Hani kendi aramızda da *"falan falanla müttehiddir"* deriz. Bundan iki şahsın fikir ve düşünce bakımından bir olduğunu kasdederiz. Yoksa onların birleşerek tek vücud haline gelmeleri aklımızdan bile geçmez.

Söz tecelliden açılmışken biraz da onun mertebelerinden bahsedelim. Çünkü, herkes ancak kabiliyeti nisbetinde ilâhî tecelliden nasibini alabilir. Mesela,

---

(1) Midhat Behari Husamî (Beytun), Lelâli-i Meânî,-İbnu Kemâl Paşa'nın "Beyânu'l-Vücud" risâlesinin tercümesi-İstanbul, 1328, s.25; İ. Fenni, Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin b. Arabî, s.189; Sarı Abdullah, Mesnevi-i Şerif Şerhi, İstanbul, 1288, 1/426

marifet ehlinin bir kısmı, Cenab-ı Hakkın fiillerinin tecellisine mazhar olur. Bazıları da sıfatlarının tecellisi ile müşerref olur. Bir diğeri ise, Zat-ı Akdes tecellisinin zevkine varır. Bunlara Tecelli-i Ef'al, Tecelli-i Sıfat ve Tecelli-i Zat denilir.

İsterseniz, bunları bir iki cümle ile izah edelim.

Tecelli-i Ef'âl, bu safhada olan kimse, kulların fiillerini Cenab-ı Hakkın fiillerinin birer gölgesi olarak görür. Cenab-ı Hakkın fiili asıl, kullarınki ise, onunla kaim ve ona tabi birer fiil. Bu tecellinin kemâl mertebesinde, kulların gölgevâri fiilleri tamamen nazardan silinir. Sırf asıl olan kalır: Cenab-ı Hakkın yaratması, yapması, işlemesi... Ama burada kuldaki cüz'i irade tamamen de yok edilmiş değil. Çünkü kul, bu cüz'i iradesiyle hareket eder. Cenab-ı Hak da bunun neticesini yaratır.

İşte bu durumda kul, " لاَفَاعِلَ إِلاَّ هُوَ " *Hakikatta fâil ancak O'dur."* virdini okur. Kendisinin ve masivanın iş ve fiillerinden geçer. Bütün işleri Cenab-ı Hak'tan bilir. Yani *"Fenâ Fi'l-Ef'âl"* mertebesine çıkar. Ancak bu kulun iş ve fiillerinin, Cenab-ı Hakkın fiili ile birleşmesi manasına gelmez. Aksine hakiki fail ancak Cenab-ı Hak olduğu için, kuldan sadır olan fiilin nazardan gizlenerek yok hükmüne geçmesidir.

Tecelli-i Sıfat: Bir de Cenab-ı Hakkın sıfatlarının tecellisine mazhar olan şahsı düşününüz. O, kullara ait sıfatları Cenabı-ı Hakkın sıfatlarının birer

gölgesi olarak görür. Mesela bu şahıs insanlardaki ilmi, Cenab-ı Hakkın ilim sıfatının bir gölgesi sayar. Bazan bu gölge de gizlenir, sadece asıl kalır. Bu hali yaşayan kimse, kendisini bütün sıfatlardan tecrid edilmiş hayatsız bir camid hisseder. Hatta bu his de kalkar, böylece nefsinde varlık denen bir eser dahi bulamaz.

Artık kul fenâ ve nefsi yok etmenin hakikatına erişir. Nefsine nisbet edilen bütün kemâlatını Cenab-ı Hakkın sıfatlarında eritip yokeder. Varlık emanetini tamamen asıl sahibine teslim eder. Artık ne *"Ben"*, ne *"Sen"* ve ne de *"Biz"* demeye gücü yeter.

Nasıl güç yetirebilir ki! Cenab-ı Hakkın Rububiyet sıfatı *"Tur"* a bir lahza tecelli edince, dağ parça parça olmuştu. Bunun şiddeti karşısında Hz. Musâ (A.S.) peygamber olmasına rağmen yine de kendinden geçmişti. (1)

Ya böyle bir kuvvete sahip olmıyan tecelli erbabının hali nasıl olur! İlâhî tecelli karşısında benliklerinin varlığından söz mü edilir? Ta ki onların sözlerinde hulul ve ittihad manası düşünülebilsin.

İşte marifet ehlinin istiğrak halindeki sözleri, hep bu nisbetsizlik ve benlikten geçmenin ifadesidir.

Hem mesela, Kur'ân-ı Kerim'de "

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمَى

---

(1) Bursevî, Ruhu'l-Mesnevî, 1/246.

Attığın zaman sen atmadın, lakin Alllah attı."[1] ayetiyle bildirilen bir atmak fiili var. Hani bilirsiniz, Peygamberimiz (A.S.) Bedir Gazvesinde Ashabın muzafferiyeti için dua etmiş. Bunun üzerine Cebrâil (A.S.) gelerek peygamberimize (A.S.) "Bir avuç toprak al ve düşmanın yüzüne at" demişti. Hz. Peygamber de (A.S.) bir avuç kum alarak düşmana atmış, bu bir avuç kum binler kum halini alarak her bir düşmanın gözüne isabet etmişti. Ve müşrik ordusunda herkes gözüyle meşgul olmuş, bunun için de hezimete uğramışlardı.[2]

İşte ilâhî tecelliye mazhar olanlar, buradaki atmak işini de bir tecellinin eseri olarak izah etmişler:

Cenab-ı Hakkın kudret sıfatının Peygamberiniz de (A.S.) tecellisi ile, kudret zahir olur. Artık Hz. Peygamber (A.S.) bu kudretle atar. Yani, sen sureten toprağı attığın zaman beşere ait bir kuvvet ve kudretle atmadın. Çünkü, beşer böyle müessir bir kuvvet ve kudrete sahip olamaz. O halde hakikatta onu atan, düşmanın gözüne sokan Allah Teâladır.[3]

İlâhî tecelliye mazhar olanların bu anlayışını anlayamayan kimseler, daha farklı düşünürler. Onlar meseleye tecelliden ziyade, hulul nazarıyla bakarlar. Yani güya Cenab-ı Hak (haşa) Peygamberimize (A.S.)

---

(1) Enfâl, 17.
(2) Bursevî, a.g.e, 2/418; M.Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1971, 4/2379.
(3) M. Elif, el-Kelimetü'l-mücmele, s.80.

hulul etmiş, atan ve icrai fiil eden O olmuş. Onun için ayette de bu şekilde bildirilmiş. Aradaki fark ne kadar büyük değil mi?

Halbuki ayet-i kerimeye dikkat edilirse böyle yanlış bir anlayışa yer kalmaz. Şöyle ki:

Bakınız, ayette iki hüküm var: Biri müsbet, diğer menfi: *"Attığın zaman, sen atmadın."* Her ikisine de Peygamberimiz (A. S.) muhatap olmuş. Müsbet olanı, sureten atmak fiilinin peygamberimiz (A. S.) tarafından yerine getirilmesi. Buna kesb ciheti de diyebiliriz. Menfi ciheti ise, işin hakikat ve neticesinin Peygamberimize (A.S.) değil, Cenab-ı Hakka ait olmasıdır.

Yani *"Ey Rasulüm! Her ne kadar sureten atan sensin. Ama hakikatta biz. Çünkü, sana o emri, o kudreti veren biziz. Senin vazifen, bir avuç toprak alıp düşmana atmak. Onu düşmana ulaştırıp her birinin gözüne sokmak ve neticede hezimete uğratmak, bize ait"*[1] Onun için Cenab-ı Hak, ayetteki "Atmak" fiilini kendine nisbet etmiş.

Meseleyi şu misalle daha iyi anlıyabiliriz: Mesela, Mehmed adında biri, sermayesi olmayan Ahmed isimli bir arkadaşına ticaret yapması için ihtiyacı kadar para verir. Parayı alan Ahmed, düşündüğü malı İstanbul'dan alarak mağazasına koyar. Şimdi Ahmed'in aldığı bu mal hususunda arkadaşları haklı

---

(1) Bkz.. M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, 4/2380.

olarak şöyle konuşabilirler:

O malı Ahmed değil, Mehmed aldı. Çünkü, Mehmed parayı vermeseydi, Ahmed ne İstanbul'a gidebilir, ne de o malı getirebilirdi.

Görülüyor ki, her ne kadar sureten malı ta İstanbul'dan alarak getiren Ahmed ise de, hakikatta Mehmed olur. Onun için arkadaşları alma işini Ahmed'e değil, Mehmed'e isnad ederler.

Buraya kadar ilâhî Fiil ve sıfatların tecellisini bir nebze izaha çalıştık. Şimdi de çok az vaki olan Tecelli-i Zatı görelim:

Tecelli-i Zat: Tecellide üçüncü mertebe, Zat-ı Akdes tecellisidir. Arifin bütün varlığını eritip yok eden bir tecelli. Hatta yokluğu da yokederek yepyeni vücud kazandıran bir mazhariyet. Artık bambaşka bir şahsiyet, bambaşka bir imtiyaz. Sırf bir vücud, mahza bir nur.(1)

Güneşin doğmadan önce gök yüzüne vuran şuaı değil, güneş tecellisinin ta kendisidir. Bir çok arızalardan dolayı herkesin varamayacağı bir makam. Evet, yarasa da güneş doğmadan önce gökteki şuaına bakar. Ama güneş doğunca, iki gözünü birden kapar.

Tadanlar, zevkedenler bile bunu anlatamamış. Hiç tadmıyanın, belki de yakınından bile geçemiye-

---

(1) ez-Zebidî, Tacu'l-Arus, Mısır, 1306, 10/77; İ.Hakkı, Ruhu'l-Mesnevî, 2/269; Necmüddin el-Kübrâ, Şerhu Usuli'l-Âşere, Çev. İ.Hakkı Bursevî, İstanbul, 1256, s.58.

nin bunu anlatması mümkün mü? Nerede o tad, nerede o zevk; nerede bu akıl, nerede bu anlayış!...

SÖZ DEĞİL HÂL

O halde bütün bunlar sözden ziyade hale, akıldan ziyade keşif ve müşahadeye dayanır. Bir hâl, sözle ne kadar ifade edilebilir! Hiç bal yememiş birine, balı anlatsanız, anlıyabilir mi? Hele anlatan da tadmamışsa, hakikatına varabilir mi? Tadanın sözünü aktarmakta nakilden öteye geçebilir mi?

İşte hâl: kazanmadan, celbetmeden, tasannusuz olarak ilâhî mevhibelerden kalbe gelen darlık-genişlik, korkaklık, ünsiyet, şevk... gibi manalara deniyor. (1)

İşte hâl sahibi olanlar, önce güzel amelleri mukabilinde mükafat yoluyla vecd ve zevk bulurlar. İkinci

---

(1) el-Cürcânî, Ta'rifât, s.32.

olarak da, ilâhî mevhibe yoluyla keşif ve müşahede ehli olurlar.

Bunlar sadece sözle anlatılıp anlaşılabilir mi? Mücerred akılla idrak edilebilir mi?

Kaldı ki, Vahdet-i Vücud ve müştemilatı, havas denilen kimselere mahsus bir meşrep, bir meslek ve bir makam olmuş. Zira, onlar bütün madde ve vasıtalardan sıyrılmışlar. Sebepler perdesini yırtan bir ruha sahip olmuşlar. Böylece istiğrakvari bir şuhud elde etmişler.

Hem böyle hususî bir meseleyi, sebeblere dalmış, maddede boğulmuş bir akılla anlamaya çalışarak hataya düşmeğe ne hacet! Herkes anlamaya mecbur değil ya! Evet, akıl ve fikrini maddenin tahakkümünden kurtaramayan kimse, Vahdet-i Vücud gibi bir meseleyi anlayayım derken, ya hulul veya ittihada düşer, faydadan çok zarar eder.

Zira bu anlamanın yolu, söz değil hâl, akıl değil keşif ve müşahededen geçer. Bunlar ise, ibadet ve ubudiyetle ele geçer. Çünkü, ermenin, hakikatı bulmanın yolu budur.

İbâdet, insan yaratılışının asıl maksadı ve onun yegane vazifesidir. İnsan bununla en yüksek mertebe olan "Ubudiyet" makamına çıkar.

Ubudiyet derken, hep Seyyid Şerif Cürcanî'nin buna yaptığı tarifi hatırlarım Belagat ilminin dahi

imâmlarından olan bu zat, *"Tarifât"* adlı eserinde *"Ubudiyeti"* şöyle tarif eder:

Ubudiyet: *Ahidlere vefâ göstermek, dinî hudud ve sınırları muhafaza etmek, mevcud olana rıza göstermek, yitirilmişe sabretmek."*(1)

Ubudiyet mertebesindeki şahıs, Cenab-ı Hakkın takdir ve fiillerine rıza gösterir. Bu insan yaptığı ibadetleri de kusurlu görerek, bunu hakkıyla yerine getirememenin acz ve mahviyeti içerisinde kendisini Cenab-ı Hakka teslim eder. Ona verilen ilâhî aşk ve muhabbet ise, o makama yükselmeye bir vasıta olur. Zira insan aşk ve muhabbetle Allah'tan başka her şeyden alakasını keser. Böylece başkalarının esaretinden kurtulur ve tam bir kul olur. Artık onda tek bir alaka va tek bir münasebet kalır: Cenab-ı Hakkın tam bir gına ve istiğnası, kulun ise tam bir ihtiyaç ve acziyeti.(2)

Hele Peygamberimizin (A.S.) sünnetine ittiba ve uymayı, hiç ihmal etmemeli. Çünkü, marifetullaha ancak onunla varılır. Onsuz marifetten söz etmek muhal olur.

İşte O'na (A.S.) sözde uymak... Din ve dünyaya ait bütün iş, tavır ve hareketlerde uymak... Hem zahir-

---

(1) el-Cürcanî, Ta'rifât, s. 59.

(2) en-Nablusî, Nuhbetu'l-mes'ele Şerhu't-Tuhfeti'l-Mürsele, Yaz. s.56; Abdulhakim Arvasî, er-Riyazu't-Tasavvufiyye,s.29.

deki amelde uymak... İçteki güzel niyyet, itikad, ihlâs, kalb ve ruhî itminanda uymak... Bütün bu uyumlar neticesinde Hakkı işiten bir kulağa, hakikatı gören bir göze sahip olmak.

MÜTEŞABİH AYETLERİ ANLAMAK MI?

Vahdet-i Vücud meselesinin konuşulduğu bir mecliste bulunsak, bir kısım ayet ve hadislerden bahsedildiğini duyarız. Hele bu ayet ve hadislerin, herkesin anlıyamıyacağı cinsten olmaları, daha dikkat çekicidir. Bilirsiniz, Kur'ân-ı Kerim ayetleri iki kısma ayrılır: Muhkem ve Müteşabih.

Muhkem: Manası kolaylıkla anlaşılan, bunun için başka bir delile ihtiyaç göstermeyen ve tek manası olan ayetlere deniliyor. Kur'ân-ı Kerim'de helal, haram, namaz, oruç, zekat, hac gibi hükümlerle ilgili ayetler bu kısma girer.(1)

---

(1) Muhammed Abdulazimez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân Fı Ulumi'l-Kur'ân, Mısır, 2/272; Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ankara, 1976,s.128.

Müteşabih sözünden ise, bir çok mânâya ihtimali olan ayetler anlaşılır. Bu manalardan birini tayin edebilmek için de harici bir delile ihtiyaç duyulur.

Bunların her ikisi de Kur'ân-ı Kerim'de şöyle zikredilir:

"(Habibim) sana kitap indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki, bunlar kitabın anası(temeli)dir. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir. İşte kalbinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak (ötekini berikini saptırmak) ve (kendi arzularına göre) te'viline yeltenmek için onun müteşabih olanına tabi olurlar. Halbuki onun te'vilini Allah'tan başkası bilemez. İlimde rasih (yüksek payesi) olanlar ise: Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler. Bunları salim akıllılardan başkası düşünemez"(1)

İşte Vahdet-i Vücuda delil gösterilen ayetlerin ekserisi de bu müteşabih kısmındandır. Onların manasını anlamak ise, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (K.S.) gibi, ilim ve irfan sahibi kimselere mahsus. Böyle bir ilme sahip olmayan kimse, ilim ve kalb ehli gibi anlıyayım derken farkına varmadan ya Cenab-ı Hakkı (haşa) mahlukata benzetir veya O'na cisim ve uzviyet isnad eder. Böylece dalâlete sapar ve sapıtır.

Onun için ilimde çok ileri gitmiş alimler bile müteşabih ayetlere mana verirken, batıl ve hataya düş-

---

(1) Ali-İmrân, 7.

mekten korkmuş ve Cenab-ı Hakka şöyle dua etmişler:

"Ey Rabbimiz! Sen bizi imana hidayetten sonra, kalbimizi müteşabihatın te'vilinde, razı olmadığın bir tevile meylettirme....."

Sonra ilimde yüksek paye sahibi deyip geçmemeli, bir de bunun ne demek olduğunu görmeli. Sadece bilmek yetmez, bilinenle amel etmeli. Kur'anın manasını anlamak için lazım gelen bütün fenlere tam vakıf olmalı. İlmi hazmederek, mütevazi, haramlardan sakınmakla da takvâ sahibi olmalı. Dünyaya olan hırsı terkederek zühdü benimsemeli, nefsin kötü isteklerine karşı mücadele ve mücahede etmeli...

Hele Sahabe-i Kiramın tutumu daha dikkat çekici. Onlar, böyle ayetleri ne izah ne de tefsir etmişler. Onların manasını tamamen Cenab-ı Hakka havale etmişler.

Zira Kur'ân, bu gibi ayetleri kurcalıyanların kalben hasta olduklarını beyan etmiş.(1) Peygamberimiz de (A.S.) müteşabih ayetlere tabi olanlardan sakınmayı emretmiştir.(2) Çünkü, kalbleri bozuk bir kısım insanlar, manaları açık ayetlerle amel etmeyi bırakmış, müteşabih olanların peşine düşmüşlerdi. Maksatları ise, halkın itikadını bozmak, onları fitne ve fe-

---

(1) Bkz. Al-i İmrân, 7.
(2) Ahmed b. Muhammed et-Tahavî, Müşkilü'l-Hadis, 3/208.

sada düşürmekti.

Böylece bazı kimseler de zaman zaman müteşabih ayetleri anlamak istemişler. Zira insan aklı merak ettiğini öğrenmek ister. Ama aklın da bir haddi var. Bunu aştı mı faydadan çok zarar eder.

İşte meselenin ehemmiyetine vakıf olan İmâm Gazalî hazretleri, "İlcâmu'l-Avam An İlmi'l-Kelâm" adlı eserini bunun için ; yazmış. Bu eserde, manası açık olmayan bazı ayet ve hadisleri izah etmiş. Bunun yanında onları yanlış anlamanın mahzurlarını da saymış.

Şimdi akla şöyle bir soru gelebilir: Peki ama, bunları hiç anlamıyacakmıyız?

Bir kere bu müteşabih ayetlerin manasını anlamak mecburiyeti yoktur. Ancak daha fazla merak edilirse, bunun için: kalplere tam bir kanaat veren âlimlerin tefsirlerine bakmak, izahlarını dinlemek gerekir.

Elbette bu müteşabih ayet ve hadislere bir kaç misal vermek yerinde olur, değil mi?

Vahdet-i Vücuda Delil Gösterilen Bazı ayet ve Hadislerin İzahı:

AYETLER:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُاللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

"Gerçek sana biât edenler, ancak Allah'a biât etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstündedir." (1)

BİÂT: Ahitleşmek, sözleşmek, bu ahit ve söz için el ele vermek, sıkışmak, bir alış veriş yapmak. Ama bu, mal ve servet için tutuşan el, verilen söz değil, karşılığında Allah'ın rızası, Hz. Peygamberin(A.S.) muhabbeti ve ebedî cennet olan bir muâhede. Nefislerin bunlar için satıldığı bir sözleşme...(1)

Bilirsiniz, Peygamberimiz (A.S) hicretin altıncı senesinde 1400 kadar ashabı ile, Kâbeyi ziyaret için Mekke'ye doğru yol almış, Hudeybiye denilen yere gelerek konaklamış ve Kureyş ile müzakerelerde bulunmak üzere Hz. Osman'ı (R.A.) Mekke'ye göndermişti. Kureyş ise, Hz. Osman'ı hapsetmiş, etrafa da öldürüldüğü şayiasını yaymıştı. Bu şayiadan haberdar olan Peygamberimiz (A.S.), Ashaptan islâmiyet uğrunda canlarını feda etmek için biât etmelerini istemişti. Ashap da (R.A.) teker teker Peygamberimiz (A.S.) mübarek elini tutmuş ve bu uğurda söz vermişti.(2) Yukarıdaki ayet de bu hususta nazil olmuştu. Bu hadise bir ağaç altında cereyan etmiş, adına da *"Biât-ı Rıdvân"* denmişti. Çünkü bunun, Allah'ın rızasına muvafık bir biât olduğu, Cenab-ı Hak tarafından bildirilmişti:

---

(1) Bkz. İ. Hakkı Bursevî, Ruhu'l-Beyân, 9/19.
(2) Mevlana Şibli, İslâm Tarihi, İstanbul, 1928, 6/33

"Hakikaten Allah o müminlerden razı oldu, ağacın altında sana biât ederken, kalplerindekini bilerek üzerlerine kuvvet-i maneviye indirmiş ve onları fetihle ve alacakları bir çok ganimetlerle mükafatlandırmıştır." (1)

Ashabın Peygamberimize (A.S.) olan bağlılığı sonsuzdu. Bu durum orada bulunan müşrik sözcüsü Urve'yi bile hayrete düşürmüştü. Urve Mekke'ye dönünce şu sözleri söylemişti.

"Kisraların, Kayserlerin, Necaşilerin saraylarını gezdim. Fakat müslümanların Muhammed'e (A.S.) gösterdikleri sıdk ve ihlası hiç bir yerde görmedim."(2)

İşte Ashap, öylesine bir ihlas ve sadakatla Peygamberimize (A.S.) biât etmişti. Elbette bunun mükafatı, ancak Cenab-ı Hak'tan beklenebilirdi. Zaten Onlar nefislerini Cennet karşılığı Allah'a satmışlardı. Bunun için Cenab-ı Hak:

"Muhakkak ki o sana biât edenler, sırf Allah'a biât ederler." diye haber vermişti.

Nasıl ki Rasule itaat, Allah'a itaat demektir.(3) Elbette O'na (A.S.) biât da Allah'a biât sayılacaktır.

Bir de ayette geçen *"Yed-El"* meselesi var. Daha

---

(1) Fetih, 18.
(2) Mevlana Şibli, a.g.e. 1/423
(3) Bkz. en-Nisâ, 80.

önce bu gibi ayetlerin müteşabih olduğunu söylemiştik. O halde doğrusu, onun manasını Allah'a ve marifet ehline havale etmek.

"El" deyince, hemen aklımıza et, kemik ve damarlardan teşekkül eden uzuv gelir. Halbuki bunların Cenab-ı Hakka isnatları muhal. Çünkü Cenab-ı Hak, cisim ve kendisinden bir parça olmak manasına uzuvdan münezzehtir.

O halde bu *"El"* kelimesinin çok daha farklı bir manası olmalı. Alimlerimiz bunu kudret, nimet ve ihsan olarak tefsir etmişler.(1)

Meselâ, *"Şu memleket falan hükümdarın elindedir"* denilir. Bundan murat, memleketin bütün işlerinin, padişahın kuvvet ve iktidariyle yürüdüğüdür. Hükümdarın eli olmasa da böyle bir söz yerindedir, doğrudur.

Fazla uzağa gitmeyelim. Kendi aramızda da çokca kullanırız bu kelimeyi: Falanlar, filanın elinin altında büyüdüler... Hasan'ın işi, Hüseyin'in eliyle oldu.. Halbuki elin göreceği işler mahdut!

Buna göre ayetin bu kısmının manası şöyle olur: *"...Onlar, her ne kadar sana yardım etmek için biât ettiler. Fakat Allah'ın kudret ve nimeti, onların kuvvetinin çok fevkinde..."* (2)

---

(1) M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, 6/4413; M. Elif, el-Kelimetü'l-Mücmelc, s.77
(2) M. Elif, el-Kelimetü'l-Mücmele, s.77

İşte bu ayet, Vahdet-i Vücuda delil gösterilenlerden biridir. Onlar, ayette geçen *"Biâtlaşmayı"* bir tecelli ve mazhariyetle izah etmişler. Vahdet sırrını burda da görmüşler.

Ama şurası bir gerçek. Marifet ehli elbette böyle ayetlerden kendilerine mahsus manalar anlıyabilirler. Çünkü, röntgen ışınlarının vücudun içlerine kadar geçmesi gibi, bu seçkin zevat da Cenab-ı Hakkın kendilerine ihsan ettiği nur ile kelâmın derinliklerine kadar iner, zahirde hissedilmeyen manaları görür ve müşahade ederler.

Şimdi bizim de bunlar gibi anlamaya çalışmamız, süt emen çocuğu et ve ekmekle besleyerek çabucak büyümesini beklemeğe benzemez mi?

II- " وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

"Biz Ona şah damarından daha yakınız" (1)

YAKINLIK: Bu kelimeyi daha çok zaman ve mesafe için kullanırız. Yakın köy, yakın tarih gibi ifadeleri hemen her gün duyarız.

Bir de akrabalık dediğimiz yakınlık var. Ama bu, diğerlerinden çok daha farklı. Bakıyorsunuz, adam Erzurum'da oturur, fakat İstanbul'daki biri için *"O, benim yakınım"* der. Hatta böyle biri hakkında *"O, bana canımdan da yakındır"* gibi sözler edebilir.

---

(1) Kâf, 16.

Dünyanın öte ucundaki bir ahbabınızdan bahsedildi mi, *"O, benim yakın dostumdur"* dersiniz.

O halde yakınlığın iki kısma ayrıldığını söyleyebiliriz: Manevî yakınlık, cismâni yakınlık.

Bir de Cenab-ı Hakkın, mahlukata olan yakınlığını düşünelim. Elbette bu, bir cismin diğer cisme yakınlığı gibi olamaz. Zira Cenab-ı Hak, cisim ve ona ait bütün vasıflardan münezzehtir.

Evet, Cenab-ı Hak, her şeye her şeyden daha yakın. Mutlaka insan da bu her şeyin içinde mutalaâ edilir. Görüyorsunuz, geçen ayette Cenab-ı Hakkın, insana şah damarından daha yakın olduğu ifade ediliyor. Ama biz, öyle bir yakınlığı nasıl anlıyabiliriz.

İsterseniz bunu bir misalle akla yaklaştıralım: Mesela, bizim, güneşe ne kadar uzakta olduğumuzu bilirsiniz. Halbuki güneş bize oldukça yakın. Onun bize olan yakınlığı, elinizdeki bir ayna ile daha iyi anlaşılabilir. Aynayı güneşe doğru çevirecek olursanız, onun, bize gayet yakın olduğunu görebilirsiniz. Yer yüzündeki her parlak şeyde de bunu müşahade ederiz. O küçük cam parçaları, sanki güneşe birer sema ve menzil olurlar. Koskoca güneşi içlerine alırlar.

Demek güneşin zatiyle bizden uzak olması, te'sir ve tasarrufiyle yakın olmasına mani olmuyor. Çünkü, Cenab-ı Hak, *"Hakîm"* ismiyle onu öyle yerleştirmiş,

böyle olmasını gerektiriyor.

Aynen öyle de Cenab-ı Hak, bize hayatımızın devamına sebep olan şah damardan daha yakın. Biz ise, O'ndan gayet derecede uzağız. Zira kudretiyle o damarlarda tasarruf eden O. İlmiyle bu tasarruf ve icraatı bilen O... İnsan her ne kadar bu damarlara yakın ise de, kendisiyle onlar arasında bir perde var. Onun durumuna layıkınca vakıf olamıyor.

Halbuki Cenab-ı Hakkın ilim ve kudretine ne hail ne de perde geçer. Her şey O'nun kudret ve emriyle cereyan eder. Şu halde mana:

"Cenab-ı Hak, insana kalbine kan akıtan en yakın damarından, yahut canından, daha yakın" demek olur. (1)

Zaten Cenab-ı Hakkın *"Latîf"* ve *"Habîr"* isimleri de buna bakmıyor mu? Yani, Cenab-ı Hak, bütün işleri en ince teferruatına kadar bilir. Aynı şekilde her şeyin künhünden haberdar ve hakikatına muttalidir. (2)

Hem Cenab-ı Hak, zaman ve mekandan beri, insan ise, bunların her ikisi ile de kayıtlı... Elbette Cenab-ı Hak, insana damarındaki kandan daha yakın olacak. İnsan ise, zaman ve mekana bağlı bir mahluk olması hasebiyle, O'ndan çok uzaklarda kalacak.

---

(1) M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, 6/4507.
(2) Mehmed İbrahîm, Şerh-i Esmâ'ül-Hüsnâ, İstanbul, 1326, s. 24.

Bir de meseleye nuraniyet sırrı ile bakalım. Televizyonda dünyanın öbür ucunu seyrediyoruz. Herhalde bunlar arasında Afrika ormanlarını ve oralarda yaşıyan garip hayvanları da izlemişizdir.

Şimdi çok uzak mesafelerdeki bu ormanlar, evimize odamıza kadar nasıl sokulabildiler? Nuraniyet sırrıyla değil mi? Çünkü, nur gibi lâtif şeyler hakkında zaman ve mesafe mefhumları düşünülemez.

Demek Cenab-ı Hakkın koymuş olduğu cüz'i bir kanun bile en uzak varlıkların görüntülerini yanımıza kadar getirebiliyor. O halde yer ve göklerin nurunun sahibi olan Cenab-ı Hak, her şeye her şeyden daha yakın olmaz mı?

İşte bu ayet de Vahdet-i Vücuda delil gösterilenlerden biri. Ancak, onların anladıkları mana kendi şahıslarına mahsustur. Zira, meşhur müfessir Alusi'nin (R.h.) tefsirinde dediği gibi:

"Vahdet ehlinin sözü, hal sahibi olmayanlar için zor anlaşılır şeylerdendir." (1)

Sonra Cenab-ı Hakkın, insana bu derece yakınlığından, onunla ittihad ve birleşmek vehmine düşmemeli. Zaten ayetin evveli de buna mahal bırakmıyor ya!

Çünkü Cenab-ı Hak, Halik ile mahluk arasındaki

---

(1) Şihadü'd-Din Mahmud Alusî, Ruhu'l-Maâni Fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm. Mısır, 1353, 26/178.

hukuku gözetmek için önce *"Hem şanıma kasem ederim ki, hakikat insanı biz yarattık..."* buyurmuş. Kasemle insanın mahlukiyetini tekiden beyan etmiş. Böylece de ayetin sonunda ifade edilen yakınlıktan ittihad manası çıkarmaya imkan bırakmamış.(1) Zirâ, hakikî mevcud olan Halikın, gölge mesabesindeki mahlukla birleşmesi düşünülemez.

Söz gelimi, bir insan ve bir de onun gölgesini düşününüz. Şayet bu şahıs: *"Ben gölgeme, kendisinden daha yakınım"* dese, bunu nasıl izah edersiniz? Herhalde o sözden şahsın, gölgesiyle birleştiği manasının çıkarmazsınız. Zirâ, insan, hakiki, gölge ise hayalî bir varlığa sahip. Gerçek varlık, hayalî olanla birleşebilir mi?

Esasen en doğrusu, ayetlerde geçen yakınlık, beraberlik, ihata, istivâ, v.b. ifadelerin mahiyet ve keyfiyeti hakkında söz söylememek, manalarını Cenab-ı Hakka havale etmektir.

Maliki mezhebinin imamı ve büyük hadis kitablarından biri olan "el-Muvatta" adlı eserin sahibi, İmâm Malik'i biliyorsunuz.

İşte bu zatın *"O Rahmân, Arş üzerine istivâ buyurdu"*. (2) ayetinde geçen "İstivâ" hakkında bir sözü var:

---

(1) M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kür'an Dili, 6/4510.
(2) Tâha, 5.

"İstivâ malum, keyfiyeti meçhul, ona inanmak ise vacib" (1)

Aynen onun gibi, herhalde bizim de şöyle demememiz daha yerinde olur:

Cenab-ı Hakkın her şeye her şeyden daha yakın olduğu malum. Keyfiyeti, yani nasıl ve niteliği ise, meçhul. Ona inanmak ise, ayetle serahaten bildirildiği için, vacib ve lazımdır.

III- " وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

"Maşrik de Allah'ındır, mağrib de. Onun için nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. Şüphe yok ki, Allah vasidir, hakkiyle bilicidir." (2)

Arapçada bazı kelimeler, birden fazla mana ifade eder. Araplar böyle kelimelere müşterek lafız derler. Meselâ hem göz ve hem de suyun çıktığı yere "Ayn" dedikleri gibi.

"Vech" lafzı da bunlardan biri. Zira o yüz manasına geldiği gibi, her şeyin hayırlı ve kıymetli olanı, zat, teveccüh. rıza gibi, manaları da ifade eder.(3)

Bununla beraber onun, ayette geçtiği şekliyle, müteşabih olduğunu da unutmamalı. Çünkü Cenab-ı Hak, hem mekân ve hem de yüz manasına uzuvdan

---

(1) Sadruddin Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Tahaviyye Fi'l-Akideti's-Selefiyye, 1296, s.233

(2) el-Bakara, 115.

(3) ez-Zebidî, Tâcu'l-Ârus, 9/418

münezzehtir. Onun için müfessirlerin çoğu, onu kıble ciheti ve ilâhî rıza olarak tefsir etmişler. Zaten ayetin geliş sebebi de buna delâlet eder.

O halde ayetin mânasını daha iyi anlamak için nüzul sebebine bakmak lazım. Çünkü, bir ayetin nüzül sebebinin bilinmesi, onun kolayca anlaşılmasını sağlar.

Peygamberimiz (A.S.) ve ashabı, hicretin altıncı yılında Kâbe'yi ziyarete gitmişlerdi. Ancak Mekke müşrikleri buna mani olmuşlardı. Aradaki anlaşmazlık ise, Hudeybiye musalahası ile neticelenmişti. Bu sözleşmeye göre müslümanlar o yıl Kabeyi ziyaret edemiyeceklerdi. Bunun için Peygamberimiz (A.S) ve ashabı, mahzun olarak geriye dönmüşlerdi.

Bunun üzerine Cenab-ı Hak, Peygamberimiz (A.S.) ve müminlerin kalplerini teselli için bu ayeti inzal buyurmuştu.

Yani *"Ey Habibim! Müminleri teselli, mahzun olan kalplerini mesrur etmek için, deki; Müşriklerin, sizi Mescid-i Harama bırakmamalarından mahzun olmayın. İbadetlerinizi de bir yere hasretmeyin. Zira Doğu-Batı ve bunlar arasında kalan yer yüzünün bütünü Cenab-ı Hakkın mülküdür. Her nereye yönelirseniz, orada da Allah'a yönelecek bir cihet vardır. Allah'ın kudreti ve mülkü geniş, ilmi ise her şeyi ve si-*

zin teveccühünüzü kaplar."(1)

Ne güzel bir teselli, ne büyük bir lütuf. Çünkü, geçmiş ümmetler, mescitlerden başka bir yerde namaz kılamazlarken, bizlere yer yüzünün her tarafı mescid yapılmış.(2)

O halde nereden yüzünüzü kıbleye çevirirseniz, Cenab-ı Hakkın emrettiği cihete yönelmiş olursunuz.

Ama Vahdet-i Vücud erbabı, bu ayete daha farklı bir açıdan bakmış, onu da bir tecelli ve mazhariyetle izah etmişler. Her şeyde Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının tecellisini görmüşler. Bunun için ayetin teviline bile lüzum görmemişler. Zira daima huzurî bir ilimle huzur-i manevîde bulunmuş ve Cenab-ı Hakkı, nasıl ve niteliksiz olarak müşahade etmişler. Artık onlar hangi tarafa teveccüh etseler, manevi huzurca ilâhî zata yönelmiş olurlar.

Ancak bu, her yer ve her şeyde Cenab-ı Hakkın zatını görmek şeklinde anlaşılmamalı. Zira O, mekân ve onunla kayıtlı her şeyden münezzehtir. Zaten ayetin son kısmı da böyle fikirlere mahal bırakmıyor. Çünkü, orada Cenab-ı Hakkın *"el-Vasi"* ismi geçiyor. Yani bir manasiyle, Cenab-ı Hakkın bütün kemâl sıfatları kaplayan mutlak bir varlığa sahip olmasıdır.

---

(1) M. Hamdi Yazır, Hak dini Kur'ân Dili, 1/477; Mehmed Vehbi Efendi, Hulasatu'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kuran, İstanbul, 1341, 1/215

(2) Bkz. Hak Dini Kur'an Dili, 1/477; Hulasatü'l-Beyân, 1/214

O halde böyle bir zatı; şartlı, kayıtlı, muhtaç varlıklarda aramak, elbette düşünülemez. Faraza düşünülse, o zaman Cenab-ı Hakkın da bunlar gibi bir kayıt altına girmesi icabeder. Bu ise, O'nun hem zat ve hem de sıfatlarına muhalif düşer.

Herhalde bütün bu yanlış anlamalar, kendimizi ilâhî marifette mertebe almışların yerine koymamızdan ileri geliyor. Adeta her şeyi onlar gibi anlamak, onlar gibi konuşmak istiyoruz. Halbuki onlar, suretten hakikata geçmişler. Meselelere derin bir nazarla bakmışlar. Biz ise, zahir ve surette kalmışız. Ayet ve hadislere sathî bir nazarla bakmışız. Bu halimizle de marifet ehli yanında ümmî olmuşuz. Avam ise, ülfet ve hayal ettiği şeylerden geçerek, mahza hakikatı gö-remezler.

İşte bu ayete de sathî bir nazarla bakmak, asıl maksatla yan manaların karıştırılmasına yol açar. Hele bu bakışla onu marifet erbabı gibi anlamaya kalkışmak, işi oldukça zorlaştırır. Nefse istediği gbi hareket etme kapısını açtırır.

Halbuki Fahreddin er-Razi'nin (R.h) izahiyle ayet, nefsinizin istediği yöne dönün, demiyor. Bu hususta zaruret ve bazı haller dışında, muhayyerliği ortadan kaldırıyor. Namaz kılarken, Allah'ın emrettiği kıble cihetine dönün, diyor.[1]

---

(1) er-Razi, Mefatihu'l-Gayb, Mısır, 4/22.

Evet, Cenab-ı Hak bütün cihet ve mekânların sahibi. Ancak, namazlarda kıble cihetine dönmeyi emretmesi de, büyük bir hikmete mebnî: Bu da her yönüyle birlik ve beraberliğin sağlanmasıdır.

HADİSLER

İtikad, ibâdet ve muâmelata, önce Kur'ân-ı Kerim ayetleri, ikinci olarak da Peygamberimizin (A.S.) hadisleri delil gösterilir.

Tasavvufcular da Vahdet-i Vücuda ayetlerden delil gösterirken, hadisleri de ihmal etmemişler. Ama ne var ki, bunlar da delil gösterdikleri ayetler gibi, müteşabih kısmına has. Çünkü, ayetlerde olduğu gibi, hadislerin de müteşabih olanları vardır. Böyle hadislerin anlaşılması, ya başka bir hadis veya habere dayanır.

Bundan dolayı böyle hadisleri yanlış anlayan ve yorumlayanlar çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı kasdi, bazısı da istidat ve kabiliyetin yetersizliğinden meydana gelir. Zira herkes her sözü anlıyamaz! Hele bu söz belagat ve fesahat menbaı, ilâhî vahyin mazharı olan Peygamberimizden (A.S) çıkmışsa.

İsterseniz bir iki misal de bunlardan verelim.

Peygamberimizin (A.S.) şu hadisini duymuşsunuzdur: إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلَى صُوْرَتِهِ *Allah, Adem-i (A.S.) kend.*

suretinde yarattı"[1] Daha açık bir izahla: *"Allah, Adem'i (A.S.) ana rahmi safhalarına tabi kılmaksızın, şu görünen hey'et ve suretinde yarattı"* [2] manası ifade edilmiş.

Başka bir rivayette ise, *"Âla suretihi"* yerine *"Âla sureti'rr-Rahmân"* gelmiş. Buna göre:

"Allah, Adem'i kendi suretinde, güzel bir şekilde benzeri bulunmayacak suretiyle yarattı" [3] manasının anlıyabiliriz.

İsterseniz, önce hadisin varid olma sebebine bakalım. Yani Peygamberimiz (A.S.) niçin böyle bir ifadede bulundular, sebebini araştıralım. Zira ayetlerde nüzul, hadislerde ise varid olma sebepleri mananın anlaşılmasına yardım ederler:

Bir gün Hz. Peygamber (A.S.) bir adama rastlamıştı. Adam kölesini dövüyor ve yüzüne yüzüne vuruyordu. Vurmakla da kalmıyarak, *"Allah, yüzünü ve sana benzeyen yüzleri batırsın, kahretsin."* gibi sözler söylüyordu.[4]

Bunun üzerine Peygamberimiz (A.S.): *"Sizden biriniz kölesini döğecek olursa, yüzüne vurmaktan sakın-*

---

(1) Buhari, Isti'zan İ. Müslim, Birr 115; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Kahire, 2/244.
(2) Ahmed Naim Efendi, Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1976, 9/77.
(3) Ahmed Naim, Tecrid-i Sarih, 9/77
(4) Şemsüddin Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî, Sahilu'l-Buharî, Bi Şerhi'l-Kirmânî, Beyrut, 1981, 22/73.

sın. Çünkü Allah, Adem'i kendi suretinde yarattı" buyurmuştu.(1)

Görüyorsunuz, hadiste bir *"Suret"* meselesi var. Zaten hadisin esas müteşabih kısmını da burası teşkil ediyor.

Esasen burada insanın kıymet ve kemali söz konusu. Çünkü, hadiste geçen *"Suret"* kelimesi şekil değil, sıfat manasına gelir.(2)

Daha önce bazı kelimelerin birden fazla yerde kullanıldığını söylemiştik. Böyle kelimelere Araplar, müşterek lafız diyorlar.

İşte *"Suret"* kelimesi de bunlardan biri. Onun daha çok cisimlerde belli bir şekil ve heyet için kullanıldığını biliyoruz. Ağız, göz, burun, v.s. den meydana gelen yüz gibi.

Ama bazan da cisim olmayan şeylerin ifadesinde görürüz onu. Mesela, bilhassa ilim erbabı arasında *"Suret-i Mes'ele"* ifadesi oldukça fazla kullanılır. Yani bir meselenin özü, hulasası, sıfatı demek oluyor.

Hadiste geçen *"Suret"* kelimesinden de aynı manayı anlamak lazım. Çünkü, Cenab-ı Hakkın her türlü şekil ve suretten münezzeh olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu takdirde şöyle anlıyabiliriz onu:

---

(1) Buhari, İstizan 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/244.
(2) İ. Fenni, Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin b. Arabî, s. 28.

"Allah, Adem'i Rahman sıfatı üzere yarattı."

Biliyorsunuz, insan Cenab-ı Hakkın bütün isim ve sıfatlarına mazhar olacak şekilde yaratılmış. Adeta o ilâhî isimlere bir ayine olmuş. Hele Cenab-ı Hakkın *"Rahman"* ismi, insanda bariz olarak görünür.

Üstelik insan, bir kısım sıfatlarla bezetilmiş. Mesela, ilim, kudret, irade, görmek, işitmek, konuşmak... Onun birer vasfı olmuş. Bir izaha göre yukardaki hadisten de bu mana kasdedilmiş. Yani Peygamberimiz (A.S.) insanın şeref ve kemaline böylece işaret buyurmuş. Bunun için ona hakaretten ve hele yüzüne vurmaktan insanları menetmiş.

Ama şurasını iyi bilmeli: Cenab-ı Hakkın sıfatları Zat-ı Akdes'ine mahsus bir şekilde mevcud, insandaki sıfatlar ise, kendi istidat ve kabiliyeti ölçüsünde mahduttur. Bunları birbirine karıştırmamalı. Mesela, Cenab-ı Hakkın ilim sıfatı ile, insandaki ilim elbette bir olamaz. Çünkü biri muhit, yani her şeyi kaplayan bir ilim, diğeri ise çok az ve mahdut..! Çünkü, insanın zatı gibi sıfatları da mahluk.

İşte tasavvufcular da bu hadisi açıklarken, insanın hakikatına bakmışlar. Suretten çok siretini görmüş ve ondaki gizli sırları okumuşlar.

Ne var ki, ehilsiz ve yersiz merak sahibi, bu hadisin de manasını anlamak ister. Hem de tasavvuf erbabının anladığı gibi. Bu şahıs böyle hadisleri anla-

mak isterken, hiç bilmez ki bir de hataya düşmek var.

Çünkü ilim ve irfandan haberi olmayan insan, *"Suret"* sözünü duyunca, hemen aklına belli bir şekil gelir. Mesela bu insanın bir ilim meclisinde bulunduğunu kabul ediniz. O mecliste geçen *"Suret-i Mesele"* sözünü duyar duymaz, hayalinde meseleye ağız, göz.. takmaya çalışır.

Aynen bunun gibi, hadiste geçen *"Suret"* kelimesini de şekil manasına anlar. Böylece, bu noktada, Cenab-ı Hak'la insan arasında irtibat kurar. Artık insana başka bir gözle bakmağa başlar ve farkına varmadan sapıklığa düşer.

Kulun nafile ibadetlerle Cenab-ı Hakka yaklaşması, O'nun muhabbetini kazanarak, rızasına uygun işlerde muvaffak olması hakkındaki Kutsî hadis de, Vahdet-i Vücuda delil gösterilir.İsterseniz, biraz da bu hadisin izah ve tahlili üzerinde duralım.

" وَمَا يَزَالُ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ اِلَّى بِالنَّوَافِلِ. حَتَّى اُحِبَّهُ ... *Kulum durmadan nafile ibadetlerle bana yaklaşır. Ta ki, onu severim. O kulu sevdim mi, artık duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum..."* (1)

Birinin sevgi ve muhabbetini kazanmak deyip geçmeyiniz. Ne kadar zorluk ve meşakkatle elde edilir bu muhabbet!.. Ayaklarınıza sürünerek yukarı ba-

---

(1) Buharî, Rikâk 28.

kan kedinin sizden beklediği, yüzünüzün gülmesi, kalbinizin ona karşı yumuşamasıdır. Ama o kedi bunu elde edebilmek için, etrafınızda ne kadar dolaşıp durur!.. Aynı şey insanlarda değişik bir şekilde görünür.

İlim ve fazilet sahibi hocasının muhabbetini kazanmak isteyen talebe, O'nun hoşuna gidecek davranışlarda bulunur. Aradığı muhabbete kavuştu mu, onu elden kaçırmamaya gayret gösterir. Bunun için nerede olursa olsun, hocasının istediği gibi hareket etmeğe çalışır.

Mesela, bir şeye bakacak olsa, yanında hocasını hisseder. Şayet o, hocasının, *"Bakma!"* dediği birşey ise, hemen gözünü çevirir. Eliyle bir şey almak, ayağıyla bir yere varmak istese, hep aynı şeyleri duyar Sanki gören, duyan, alan, yürüyen kendi değil, hocası olur.

Şimdi yukardaki kutsi hadise bu misalle bakabiliriz:

Dikkat ederseniz, bu hadiste insan bir muhabbet arar. Hem de hiç sönmeyen ve ebede uzanan bir muhabbet... İşte bu muhabbet, ezel, ebed sultanı Cenab-ı Hakkın, kulunu sevmesi ve ona muhabbet beslemesidir.

İnsan bu muhabbeti ararken, misaldeki talebe gibi, önce Cenab-ı Hakka yakınlık kazanmağa çalışır.

Yani Cenab-ı Hak yanında hususi bir makam ve derece almaya gayret gösterir.

Bunun için vakitlerini ibadet ve Cenab-ı Hakkın emirlerine riayetle geçirir. Farzları işlerken, nafile dediğimiz ibadetleri de onlara ekler.

Bütün bunlarda yalnız Cenab-ı Hakkın rızasını ve O'na yaklaşmayı gözetir. Neticede aradığı sevgi ve muhabbete kavuşur.

Cenab-ı Hak bir kulunu sevdi mi, artık kul, bu muhabbet dairesinde dolaşır. Daha açıkçası, Cenab-ı Hak, onu, o dairede muhafaza eder.

Mesela kulağına hakikatı duyurur. Gözüne hakkı gösterir. Eline helal olanı aldırır. Ayağını doğruya yürütür..... Adeta kul, bu azalarına müdahaleden çekilir. Onları sırf Cenab-ı Hak yönlendirir. Bu haliyle de kulun nefsine ait bütün duyuları kapanır.(1)

Artık kul, her şeyden Cenab-ı Hakkın zikrini duyar. Ancak O'nun kitabını okumaktan zevk alır. Yanlız O'na yalvarmak, O'nun huzurunda bulunmakta ünsiyet arar... (2)

Yani Cenab-ı Hak, sevdiği kulunu bunlara muvaffak kılar. Onu kötü şeylerden saklar. Dualarını ka-

---

(1) Mahmud b. Ahmed Aynî, Umdetu'l-Kari, Şerhu Sahıh el-Buharî, Beyrut, 23/88.

(2) Şihabüddin Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, İrşâdü's-Sarî Li Şerhi Sahih el-Buhari, Bağdat, 9/279.

bülle karşılar. Düşmanlarını da aşağılar.(1)

İşte âlimlerin çoğu, söz konusu hadisten bu gibi manalar anlamışlar.

Mutasavvıflar da bu yakınlık noktasından hareket etmişler ve hadise bu nazarla bakmışlar: Kul nafile ibadetlerle Cenab-ı Hakka yaklaşırken, beşeri sıfatlardan sıyrılır, demişler. Ayna halini almış bu insanda, Cenab-ı Hakkın sıfatlarının tecellisini görmüşler. Bunu da kulun sıfatlarının; Cenab-ı Hakın sıfatlarında fani olması şeklinde izah etmişler.(2)

Onlara göre bir de Cenab-ı Hakka farz ibadetlerle yaklaşmak var. Kul bu yakınlıkta, mevcud her şeyden olduğu gibi, kendinden de geçer. Bütün bunları idrak edemez olur. Nazarında yalnız Cenab-ı Hakkın varlığı kalır. İşte *"Fenâ Fillah"* makamı buna denir.(3)

Artık kul, yalnız Cenab-ı Hakkın duyurmasıyla duyduğunu, O'nun göstermesiyle gördüğünü... müşahade eder. Bundan da Vahdet sırrı tezahür eder: Birin varlığını görmek, O'nun takdir ve tasarrufunu müşahade etmek...

Zira, her şeyi olduğu gibi, kulun azalarını da takdir eden, yaratan O, onlara suret veren, yerli yerine

---

(1) Ayni, Umdetu'l-Karî, 23/88.
(2) M. Elif, el-Kelimetü'l-Mücmele, s.61-62
(3) A.g.e. s.64.

yerleştiren O, onlardaki gerçek tasarruf ve icraatı yapan O'dur. İnsanın bunlardaki hissesi, çok cüz'î kalır. Ağacın meyvedeki hissesi ne olabilir!

Ancak, bu hadis'e sathî nazarla bakanlar, onu Vahdet ehli gibi anlayacaklarını sanırlar. Bunun için ondaki ifadeleri mecaz değil de, hakikat olarak anlarlar. Böylece (haşa) Cenab-ı Hakkı, insanın aynı olabileceği vehmine kapılırlar. Belki maksatları böyle anlamak değildir, ama bu düşünce ile farkına varmadan böyle bir bataklığa düşerler.

Halbuki, hadisteki ifadeler hakikat değil, mecaz üzeredirler. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bundan maksat: Cenab-ı Hakkın, kulun azalarını günahlardan muhafaza etmesi, onları kendi rızasına uygun amellere muvaffak etmesi, böylece de o kulunu muhabbetine müyesser kılmasıdır.

YABANCI KAYNAK MI?

Bilmem dikkatinizi çekti mi? Bu ayet ve hadisleri yalnız akılla, mutasavvıflar gibi anlamaya çalışmanın hata olacağını söylemiştik. Esasen bunları verirken de o hususu nazara almıştık.

Ama bunun yanında bir husus daha var. Tasavvuftaki Vahdet-i Vücuda yabancı kaynak arayanlara, bununla cevap verilmiş olması. Hani meseleye akıl gözüyle bakanlar, Vahdet-i Vücuda vahiy ve ilhamdan başka menşe ararlar. Felsefedeki yanlış bir fikirden kaynaklandığını sanırlar.

Halbuki tasavvufçular, akıldan ziyade keşif ve müşahedeye dayanırlar. Benimsedikleri Vahdet-i Vücud mesleğine bununla varırlar. Onu isbat etmek için de ayet ve hadislerden yardım alırlar.[1]

---

(1) İsmail Fennî Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin b.Arabî, s. 132; Ferid Kam, Vahdet-i Vücud, İstanbul, 1331, s.106.

Demek ki mutasavvıflar bu hale sırf akıl ve ilimle gelmemişler. Kitap ve sünnete uygun amellerle de mesafe katetmişler. Bir çok saha ve mertebelerden geçerek, sonunda da ilâhî aşk ve muhabbete varmışlar. Böylece masivadan geçip varlığı malum ve muhakkak birini bulmuşlar. Akıl perdesini yırtarak hakikata kavuşmuşlar.(1)

Biliyorsunuz, felsefeciler ise, yalnız akla dayanırlar. Her şeyi onunla anlamağa çalışırlar. Sonra manevi terakkiye vesile olacak ibadet bunlarda ne arar!..

Hem aklın ötesindeki bir mesele, akıl dairesinde kalmışlardan nasıl alınabilir! Güneşin, mumdan istifade ettiği söylenebilir mi?

Kaldı ki, tasavvufçularla felsefecilerin benimsedikleri Vahdet-i Vücud arasında benzerlik değil, tezat var. İsterseniz bunlar arasında bir iki karşılaştırma yapalım.

Muhakkik mutasavvıflar, bütün bütün nazar ve fikirlerini Cenab-ı Hakka hasretmişler. İlâhî isim ve sıfatları tefekküre öylesine dalmış ve dikkatlerini vermişler ki, Cenab-ı Hak hesabına kâinatın varlığını inkâr etmişler. Adeta şu varlıkları üzerlerinden atarak, yalnız Cenab-ı Hakkı görmüşler.

Esasen bunun altında şuhudî bir tevhid yatar.

---

(1) Bkz. Bursevî, Ruhu'l-Mesnevî, 1/76.

Yani, yalnız Cenab-ı Hakkı müşahade etmek. O'nu birlemek. Diğer varlıkları itibârî görmek ve onlardan yüz çevirmek.

Bunların tam aksine felsefeciler, nazarlarını tamamen maddeye çevirmiş yalnız onu görmüş, sadece ondan bahsetmişler. Suda kaybolmak gibi, maddeye dalmış ve Uluhiyet fikirinden uzaklaşmışlar. Onların nazarında madde bambaşka bir kıymet ifade eder. Bunun için her şeyi onda görürler. Uluhiyeti de onunla mutalaa ederler. Her zerrede bir ilâh isbat etme peşine düşerler. Böylece madde hatırına Cenab-ı Hakkı inkâra giderler.

Herhalde böyle düşüncelere Vahdet-i.Vücud yerine, Vahdet-i Mevcud demek daha doğru olur.

Hem mutasavvıflar, önce Cenab-ı Hakkın, sonra halkın varlığını görürler. Esasen onların halka bakışları da, Hakkı müşahede etmelerine mani olmaz ya! Zira onlar, Cenab-ı Hakkın Zahir ve Batın isimlerine aynı anda mazhar olurlar. Artık onlar için ne suret manaya, ne halk Hakka perde olabilir.

Halbuki felsefedeki Vahdet-i Vücudu benimseyenler, önce halka bakarlar. Onunla, Hakka karşı akıl ve kalplerini perdelerler. Böylece de halktan Hakka varamazlar.

Kısacası, tasavvuftaki Vahdet-i Vücud sırf iman, felsefedeki ise ancak dalâlettir.

Hasılı Vahdet-i Vücud, *"Tek var, yegane mevcud"* olarak Cenab-ı Hakkı tanımaktır. Cenab-ı Barî'nin varlığına nisbeten diğer varlıklar yok hükmündedir. Zira Mâsivâ (Allah'tan başka her şey) denen varlıklar devamlı olarak zevâle mahkumdurlar. O halde böyle gidici olanlara hakiki varlık nazarıyla bakmamak lazımdır, gibi sözler Vahdet-i Vücud erbabının fikirleridir. Çünkü bu makam sahipleri, o derece nazar ve fikirlerini Cenab-ı Hakkın zat, sıfat ve fiillerine hasretmişlerdir ki, sebepler dâiresini geçmiş, adeta kâinatın üstüne çıkmış, yalnız bir vücut sırf bir mevcud görmüşlerdir. Çünkü ârifler, hakikat semasına çıktıktan sonra Hak ve bir vücuttan başkasını görmezler.

Vahdet-i Vücud, Tasavvufta bir makamdır. Bu makama varmak için oldukça uzun bir riyâzet gerekir. Bu halle hallenen insanlar, şu âlemi Cenab-ı Hakkın *"NUR"* isminin bir gölgesi olarak görürler, onlara varlık nazarıyla bakmazlar.

Vahdet-i Vücud erbabının, şu görünen varlıkların vücudunu inkâr etmeleri ise, yalnız istiğrak halinde vuku bulmuştur. Yani, ilâhî âzametin kalbe doğmasıyla mâsivâdan ve kendinden geçen insan, *"Lâ mevcude illâ Hu-Allah'tan başka mevcut yoktur"* der, diğer varlıklar nazarından silinir. Bu durumda akıl ve hissin rolü kalmaz, müdahalede bulunamazlar.

Aslında Vahdet-i Vücud bir tevhid mertebesidir.

Buna *"Tevhid-i Vücudî"* denir. Yani, mevcut olarak sırf Cenab-ı Hakkın varlığını bilmek, itikad etmek, diğer varlıkları madum, yok görmektir. Bu meslekte olanlar, hakiki tevhide ulaşmak için, Vahdet-i Vücud mertebesini şart koşarlar.

Bu makamda bulunan irfan sahibi kimselerin istiğrak halinde söyledikleri bir kısım sözler; maddeden mânaya, suretten hakikata geçmeyen kimseler tarafından yanlış anlaşılır, hulul akidesiyle karıştırılır. Halbuki bu zatlar, istiğrak halinde söyledikleri sözlerden mazur oldukları gibi, maksatları da, yanlış anlaşılan bu mana değildir. Aslında bu yanlış değerlendirme, o mertebede olmıyan insanların hulul ile tecelli arasındaki farkı seçememelerinden kaynaklanır. Zaten böyle sözler müteşabih kabilinden olduğundan, ehil kimseler tarafından tefsire muhtaçtır...

Hem, Vahdet-i Vücud, sözden ziyâde hal, akıldan ziyâde keşif ve müşahade makamıdır. Bu makamda olan, o vecd ve zevki tadanlar onu anlayabilirler. Yoksa sebeplere dalmış, maddede boğulmuş bir akılla bu manaları anlamağa çalışmak, hatalı ve hatarlı bir yola girmek demektir. Kaldı ki, akıl için en salim yol, şuhut yoludur. Yani her şeyde Cenab-ı Hakkın isim ve sıfatlarının cilvelerini görmek, her şey üstünde ilâhî ilim ve kudretin mührünü okumak, bunları Rabbulâleminin varlığına ve birliğine delil göstererek, *"Lâmeşhude illâ Hu"*[1] demektir.

---

(1) el-Fecr, 29,30.

Vahdet-i Vücud erbabının bir kısım ayet ve hadislerden anladıkları mânalar da yine kendilerine hastır. Çünkü, bu seçkin insanlar, kendilerine ihsan edilen bir nurla kelâmın derinliklerine kadar iner, zahirde olmayan mânaları görür ve müşahade ederler. Suretten hakikata geçmiş olan bu marifet ehli, ele aldıkları ayet ve hadisleri birer tecelli ve mazhariyetle izah ederler...

Şu halde Tasavvufun bir hulasası olan Vahdet-i Vücud'un kaynağını Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberimizin (A.S.) hadisleri teşkil eder. Kişiyi bu mertebeye yükselten, kitap ve sünnete uygun amellerle, ilâhî aşk ve muhabbettir. Buna göre bu mes'elenin yabancı kökenli olduğunu iddiâ etmek yanlıştır.

Şurasına da dikkat etmek gerekir: Vahdet-i Vücud, oldukça hususî ve nazik bir mes'eledir. Bu mertebeye yükselmeden, kendini o makamda görerek hareket etmek, insanı hataya götürür. Şayet böyle bir mes'eleden bahsedilecekse, islâm âlimlerinin mutebber kaynaklarda ki izahlarına göre konuşmak gerekir.

Zaten mâneviyatta mertebe sahibi olmak için mutlaka Vahdet-i Vücud yolunu takip etmek zarureti yoktur. Özellikle de hadiselerin hücumuyla fikirlerin karmakarışık olduğu, fitne selinin, insanları saman çöpü gibi önünde sürüklediği, imanı kurtarmanın bile oldukça güç olduğu şu zamanda!

Buna göre başta imanı muhafaza etmek için sağlam bir itikat ve güzel âmellerde bulunmak lazımdır. Sonra, mahv ve sekir meşrebi olan Vahdet-i Vücud yerine, fark ve sahiv mesleği olan Vahdet-i Şuhud yolunu takip etmelidir. Böylece daha safi, hatasız ve hatarsız bir yoldan gidilmiş olur.

Netice itibariyle bütün mes'ele, Rabbimizin rızasını kazanmak, iyi bir kul olarak Kıyamet gününde şu ilâhî lutfa mazhar olmaktır:

"Haydi katıl kullarımın arasına, gir cennetime"(1)

---

(1) el-Fecr, 29,30.

KİTÂBİYÂT

KUR'ÂN-I KERİM

Abdullah Salahi-i Uşşakî, Risâle-i Kudsiye Tercümesi, İstanbul, 1323.

Ahmed Hamdi, İlm-i Kelâmdan Akaid-i Adudiye Şerhi Celâl Tercümesi, Serası Matbaası, Trabzon.

Ahmed Naim Efendi, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1976.

Arvası, Abdulhakim, er-Riyazu't-Tasavvufiyye,

Asım Efendi, Tercümetu'l-Kamus, Matbaatu'l-Osmâniye, 1305.

Askalânı, Şihabuddin Ebi'l-Fadl (İbnu Hacer): Fethu'l-Barî Bi Şerhi'l-Sahihi'l-Buhârî, Mısır, 1959.

Attar, Ferîdduddin, Güzide-i Tezkiretu'l-Evliya, Tahkik: Dr. Muhammed İstilâmı, Tahran, 1352.

Aynı, Mehmed Ali, Tasavvuf Tarihi, İstanbul Vatan Matbaası, 1341.

Aynı, Bedruddin Ebı Muhammed Mahmud b. Ahmed, Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî, Beyrut, Tarihsiz.

Bediüzzaman, Said Nursî, Mesnevi-i Nuriye, Tarihsiz.

-Muhakemât, İstanbul, 1911.

-Mektubat, İstanbul, Sinan Matbaası, 1964.

-Sözler, İstanbul, Sinan Matbaası, 1958.

El-Camı, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed, Risâle-i Laihat-ı Camî, 1291.

Cürcanı, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Ta'rifât, et-Tibaatu'l-Âmire, 1296.

ed-Devvânı, Celâluddin, Zevrâ ve Havra, Terc.: Şeyhul-İslam Musâ Kâzım Efendi, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1335.

El-Gazalı, Ebi Hamid Muhammed b. Muhammed, İlcâmu'l-Âvam An İlmi'l-Kelâm, Kahire, 1303.

Hacı Muhammed Nusret (Erzurumlu), Nazariyat-ı Fıkhiye ve Adat-ı Milliye, İstanbul, 1340.

El-Hadramı, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Ebı Bekr Muhammed b. Haldun, Şifâu's-Sâil Li Tehzıbi'l-Mesâil, İstanbul, 1957.

İbrahim Hakkı Erzurumî, Divân, Dâru't-Tibaati'l-Âmire, 1263.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu Usuli'l-Âşere, İstanbul, 1256.

-Divân, İstanbul, 1288.

-Tefsiru Ruhu'l-Beyân, Matbaatu'l-Osmâniye, 1330.

-Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sır, tarihsiz.

-Ruhu'l-Mesnevî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1287.

İsmâil Fennı, Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin b. Arabı, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

-Maddiyun Mezhebinin İzmihlâli, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

İzmirli, İsmâil Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1339-1340.

Kam, Ferid, Vahdet-i Vücud, İstanbul, 1331.

El-Kastalanı, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, İrşâdü's-Sârî Li Şerhi Sahıh el-Buhârî, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, tarihsiz.

Kelebazı, Ebu Bekr Muhammed, et-Taarruf Li

Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, 1971.

Metalib ve Mezahib, İstanbul, 1341.

Ez-Zebidî, Muhammed Murtaza, Tacu'l-Arus, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1306.